İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Osmanlı Bilimi Araştırmaları
Studies in Ottoman Science,
OBA 2025, 26 (2): 334–363

https://doi.org/10.26650/oba.1602650

Başvuru | Submitted 16.12.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 02.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 08.04.2025
Kabul | Accepted 07.05.2025

Osmanlı Bilimi Araştırmaları
Studies in Ottoman Science

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

II. Abdülhamid'in Pasteur ve Pasteur Enstitüsü ile Olan Münasebetlerinin Osmanlı Tıbbına Etkileri

The Influence of Abdulhamid II's Relationship with Pasteur and the Pasteur Institute on Ottoman Medicine

Ahmet Nizamoğlu [1], Arif Hüdai Köken [2] & Hüseyin İlter [3]

[1] Kuruma bağlı değil / Non-affiliated, Kırşehir, Türkiye.
[2] Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye.
[3] Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye.

Öz II. Abdülhamid'in tıp ve sağlığa ilgisi Louis Pasteur ile olan münasebetleri başlatmıştır. Bu eksende kurulan bilimsel temaslar ve kazanımlar padişah emriyle bir politika haline getirilmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan II. Abdülhamid ile Pasteur etkileşimi, güncel bilimsel temele dayanan sağlık politikalarının Osmanlı'dan günümüze kadar devam eden halk sağlığı ve koruyucu hekimlik uygulamaları yönüyle bir alt yapı oluşturduğu söylenebilir. II. Abdülhamid'in Pasteur ve Pasteur Enstitüsü ile münasebetleri doğrultusunda başlattığı süreç, kuduz, şarbon, çiçek, difteri gibi diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin daha etkin bir şekilde yürütülmesine ön ayak olmuştur. Bu çalışmada modern halk sağlığı politikalarının temelini oluşturan II. Abdülhamid'in, Pasteur ve Pasteur Enstitüsü ile olan münasebetleri arşiv belgeleri, döneme ait basılı eserler, süreli yayınlar, istatistik raporları ve telif-tetkik eserler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışma tarama modeli ve doküman analizi yöntemiyle yapılmıştır.

Abstract Abdülhamid II's interest in medicine and health initiated relations with Louis Pasteur. The scientific contacts and achievements established on this axis were turned into a policy by order of the sultan. The interaction between Abdülhamid II and Pasteur, which started in the last quarter of the 19th century, can be said to have created an infrastructure for the current scientifically based health policies in terms of public health and preventive medicine practices that have continued from the Ottoman Empire to the present day. The process initiated by Abdülhamid II, in line with his relations with Pasteur and the Pasteur Institute, paved the way for a more effective fight against other infectious diseases such as rabies, anthrax, smallpox, and diphtheria. In this study, Abdülhamid II's relations with Pasteur and the Pasteur Institute, which formed the basis of modern public health policies, were evaluated in the light of archival documents, printed works, periodicals, statistical reports, and copyrighted works. The study was conducted using the survey model and document analysis method.

Anahtar Kelimeler Tıp Tarihi · Osmanlı Tıp Tarihi · II. Abdülhamid · Louis Pasteur · Kuduz Aşısı · Pasteur Enstitüsü · Şarbon Aşısı · Zoeros Paşa · Hüseyin Remzi Bey · Hüseyin Hüsnü Bey.

Keywords History of Medicine · Ottoman History of Medicine · Abdulhamid II · Louis Pasteur · Rabies Vaccine · Pasteur Institute · Anthrax Vaccine · Zoeros Pasha · Hüseyin Remzi Bey · Hüseyin Hüsnü Bey.

Atıf | Citation: Nizamoğlu, Ahmet, Arif Hüdai Köken & Hüseyin İlter. "The Influence of Abdulhamid II's Relationship with Pasteur and the Pasteur Institute on Ottoman Medicine". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları–Studies in Ottoman Science* 26, 2 (2025): 334-363. https://doi.org/10.26650/oba.1602650

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Nizamoğlu, A., Köken, A. H. & İlter, H.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Ahmet Nizamoğlu ahmet.nizamoglu@outlook.com

Extended Summary

In the 19th century, developments in microbiology in the West highlighted the importance of preventive healthcare services. Alongside the emergence of modern approaches in state governance, state officials began to be held responsible for healthcare services and were authorized to take necessary measures for public health. These advancements also influenced the Ottoman Empire, leading to the modernization of administrative and healthcare practices concerning public health. Health reforms in the Ottoman Empire gained momentum during the reign of Sultan Abdulhamid II. A notable development was the implementation of vaccination programs, particularly against rabies and smallpox, to improve public health.

In addition to structural reforms in healthcare, Abdulhamid II prioritized the training and education of numerous physicians and healthcare personnel to address the healthcare needs of the time, especially concerning infectious diseases. He adopted an encouraging stance toward sending physicians and healthcare teams abroad for education.

In the fall of 1885, Louis Pasteur's introduction of the rabies vaccine to the scientific community caught the attention of Abdulhamid II, who closely followed healthcare advancements in Europe. Approximately seven months later, in the spring of 1886, he ordered a delegation to be sent to Paris to learn about the newly developed rabies vaccine from Louis Pasteur. The delegation was to include prominent experts such as Zoeros Pasha, Hüseyin Remzi, and Hüseyin Hüsnü, with Zoeros Pasha designated as the head. Even before their departure from Istanbul, the delegation attracted the attention of the French press and was featured in several newspapers. To honor Pasteur, Zoeros Pasha was entrusted with a sum of money and a medal to be presented to the newly established Pasteur Institute.

After receiving comprehensive training in Paris, the delegation returned to Istanbul and was tasked with implementing modern vaccination techniques against rabies. During Abdulhamid II\'s reign, physicians were sent to Europe not only to study rabies and diphtheria vaccines but also to learn methods for combating other infectious diseases. Institutional reforms in combating infectious diseases were realized upon the return of these trained physicians. The first rabies hospital, Dâülkelp Tedavihanesi, was established in Sirkeci Demirkapı by Zoeros Pasha in 1887. In 1892, the Telkihhane-i Şâhâne was founded to produce and develop smallpox vaccines. By 1893, the Bakteriyolojihane-i Şâhâne and Tebhirhaneler were established to produce the vaccines and serums needed to fight epidemics.

The integration of medical knowledge into healthcare services, particularly concerning rabies and anthrax, was facilitated by those sent from Istanbul to train at the Pasteur Institute. Experts in their fields who received advanced training at this pioneering institution returned to Istanbul, paving the way for future overseas education opportunities for healthcare personnel in other areas. Statistical records of treatments provided valuable insights into the outcomes of efforts to combat infectious diseases, enabling the evaluation of healthcare policies\' success. These records demonstrated the effectiveness of implemented policies, which subsequently facilitated the expansion of preventive healthcare practices across Anatolia.

The physicians who implemented these successful healthcare policies were commended, boosting their motivation. Additionally, individuals from the Pasteur Institute who visited the Ottoman Empire had the opportunity to assess how their advancements were integrated into Ottoman healthcare policies in institutional and practical terms. Their feedback further contributed to the improvement of healthcare services.

This study, conducted using the survey model and document analysis method, utilized documents obtained from the Ottoman Archives, printed works from the period, periodicals, statistical reports, and original studies. Searches were conducted in the open-access Ottoman Archive catalog of the Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, and relevant documents pertaining to the research topic were selected.

For obtaining printed works from the period, the Digital Archive and e-Resources of the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library, the e-Resources of Atatürk University Central Library, and the National Library Digital Library System were utilized. Foreign periodicals were accessed via Gallica, the digital library of the Bibliothèque Nationale de France, and its partners.

Sources written in Ottoman Turkish and French were translated into modern Turkish. All these documents were systematically examined, and the findings were analyzed and discussed.

Giriş

Batı'da 19. yüzyılda özellikle mikrobiyoloji alanında meydana gelen gelişmelerle koruyucu sağlık hizmetlerinin önemi anlaşılmıştır. Bununla birlikte devlet yönetim anlayışındaki modern yaklaşımın da kendisini göstermesiyle devlet yöneticileri sağlık hizmetlerinden sorumlu tutulmaya ve toplum sağlığı için gerekli tedbirleri almaya yetkili kılınmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne de yansımış, toplum sağlığını ilgilendiren yönetimsel ve sağlık uygulamaları da modernleşmenin etkisi altına girmiştir.[1] Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar planlı bir sağlık politikası bulunmadığı bilinmektedir. Tanzimat Dönemi'nde birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da modernleşmenin etkileri önemli ölçüde kendisini göstermiştir. Bu dönemde gelişen sağlık teşkilatlanması ve sağlık politikalarındaki ilerlemelerin salgın hastalıkların meydana getirdiği maddi ve manevi kayıpların toplumu ve ülkeyi derinden etkilemesiyle başladığı söylenebilir. Özellikle bu salgın dönemleri Osmanlı'da sıhhiye teşkilatının temellerinin oluşmasına neden olacak uygulamaları beraberinde getirmiştir. Karantina uygulamaları ve karantina meclisinin kurulması, beraberinde karantina teşkilatının kurulması örnek uygulamalar olarak gösterilebilir.[2]

II. Abdülhamid (sal. 1876-1909) tıp, sağlık ve sosyal yardım konularına ilgili duymuş ve özel bir önem vermiştir. Bu alanlarla ilgili her türlü gelişme yakından takip edildiğinden Osmanlı'da halk sağlığını tehdit eden salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı önemli bilimsel mücadelelerin temeli bu dönemde atılmıştır.[3] Çiçek, kuduz, frengi, kolera, verem, difteri, kızıl vb. hastalıklara karşı etkin bir şekilde koruyucu ve iyileştirici çok yönlü çalışmalar yapılmıştır. II. Abdülhamid dönemi, bakteriyolojinin altın yıllarına denk geldiğinden tıbbi bilginin Osmanlı'ya entegrasyonuna bizzat padişah öncülük etmiştir.[4] Bu dönemde halkı bulaşıcı hastalıklardan korumak için tabipler, cerrahlar ve aşıcılar görevlendirilerek aşılama çalışmalarına hız verilmiştir. Aşılama faaliyetlerinin nasıl yapılacağını; sağlık görevlilerinin, kamu kurumlarının ve halkın sorumluluklarını belirleyen aşı nizamnameleri yürürlüğe konmuştur. Bu bağlamda II. Abdülhamid döneminde aşı nizamnamesi 1885 yılında çıkarılmış ve daha sonra 1894 ve 1904 yıllarında aşı nizamnamesi dönemin ihtiyaçlarına göre güncellenmiştir. Bunun yanında aşı çalışmalarını geliştirmek ve toplumda uygulanmasını yaygınlaştırmak amacıyla sağlık eğitimi desteklenerek özel çalışma birimleri kurulmuş aynı zamanda aşı uygulamalarını yapmak üzere görevlendirilecek sağlık personeli yetiştirmeye hız verilmiştir. Aşı memurları İstanbul ve taşrada sabit mekânlarda aşılama faaliyetlerinin yanında, gezici ekipler ile de seyyar aşı uygulamaları yapmış ve bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele edilmiştir.[5]

II. Abdülhamid sağlık alanında yapısal reformları gerçekleştirmenin yanında dönemin sağlık ihtiyaçlarına, özellikle bulaşıcı hastalıklar konusunda, cevap vermek üzere çok sayıda hekim ve sağlık memurunun eğitilmesine ve yetiştirilmesine öncelik vermiştir. Özellikle yurt dışına eğitim almak üzere hekim ve sağlık heyeti gönderme konusunda oldukça teşvik edici bir tutum sergilemiştir.[6] 1885 yılı sonbaharında Louis Pasteur'ün (1822-1895) geliştirdiği kuduz aşısını bilim dünyasına tanıtması, sağlık alanında Avrupa'daki gelişmeleri de yakından takip eden II. Abdülhamid'in de ilgisini çekmiştir. Yaklaşık yedi ay sonra 1886 yılının baharında geliştirilen kuduz aşısını öğrenmek üzere Paris'e Louis Pasteur'ün yanına bir heyet gönderilmesini emretmiş-

[1] Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması," *OTAM* 15 (2004), 187.

[2] Necati Çavdar, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Journal of Turkish Studies* 9/4 (2014), 255–255.

[3] Nuran Yıldırım, Bülent Özaltay, "Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi,* Ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2012), 123.

[4] Nuran Yıldırım, "II. Abdülhamid'in Saltanat Yıllarında Tıp, Sağlık ve Sosyal Yardım", *Bezmiâlem Aktüel* 21 (2018), 28-30.

[5] Ertan Gökmen, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Görevlileri ve Emeklileri", *OTAM* 52/3 (2022), 126-128.

[6] Pelin İskender Kılıç, "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Hastane Açma Girişimi ve Doktor Stecoulis", *History Studies International Journal of History* 13/1 (2021), 189-190.

tir. Gönderilecek heyette alanında uzman, Alexander Zoeros Paşa[7], Hüseyin Remzi[8] ve Hüseyin Hüsnü'nün[9] bulunması uygun görülmüştür. Bu heyetin başkanı olarak Zoeros Paşa belirlenmiştir. Paris'e gidecek olan heyet henüz İstanbul'dayken Fransız basınının da ilgisini çekmiş ve bazı Fransız gazetelerine haber olmuştur. Heyetin başkanı Zoeros Paşa'ya kurulacak olan Pasteur Enstitüsü'ne verilmek üzere bir miktar para ve Pasteur'ü onurlandırmak üzere bir nişan teslim edilmiştir. Paris'te iyi bir eğitim aldıktan sonra İstanbul'a dönen heyet, kuduz alanında modern aşılama usullerini uygulamaları için görevlendirilmiştir. Yapılan kuduz aşılarının başarılı sonuçları elde edilerek birçok insanın şifa bulduğu da kayıtlara geçmiştir.[10]

II. Abdülhamid Dönemi'nde kuduz ve difteri aşılarının yanında diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi öğrenmek üzere Avrupa'ya hekimler gönderilmiştir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusundaki kurumsal reformlar, bu alana yönelik eğitim alan hekimlerin yurda dönmesiyle gerçekleştirilmiştir. Sirkeci Demirkapı'da bulunan ve ilk kuduz hastanesi olan Dâülkelp Tedavihanesi, 1887 yılında Zoeros Paşa tarafından kurulmuştur. 1892 yılında, çiçek aşısı üretmek ve geliştirmek amacıyla Telkihhane-i Şâhâne açılmıştır. 1893 yılında ise Bakteriyolojihane-i Şâhâne ve Tebhirhaneler kurularak salgın hastalıklarla mücadelede ihtiyaç duyulan aşı ve serumların üretilmesi sağlanmıştır.[11]

Pasteur'un Çalışmaları

Louis Pasteur, 27 Aralık 1822 tarihinde dünyaya gelmiş bir Fransız bilim insanıdır. Eğitim hayatının ilk yıllarında orta düzeyde bir öğrenci olan Louis, 1842 yılında Fransız kimyager Jean-Baptiste-André Dumas'nın öğrencisi olarak kimya eğitimine başladı. 1845 yılında yüksek lisans ve 1847'de doktora derecelerini aldı.[12] 1848-1858 yılları arasında moleküler kiralite[13], 1857-1879 yılları arasında ise kimya profesörü olarak görev yaptığı Lille Üniversitesinde, fermantasyon üzerine çalışmalarda bulundu. Bu çalışmalarda oksijenin fermantasyonu azalttığını keşfetti. Bu olay Pasteur Etkisi olarak tanımlandı. 1863'te Fransa İmparatoru III. Napolyon'un daveti üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda halen pastörizasyon olarak bilinen, ısıtma ve hızla soğutma sayesinde yiyecek ve içeceklerde mikropların öldüğü, bunun da daha uzun süreli korumaya imkân sağladığı yöntemi buldu. Ortaya attığı germ[14] teorisi ile dönemin tartışma konusu olan "kendiliğinden oluşum" iddialarını çürüttü.[15]

[7] Alexander Zoeros veya Aleksan Çaliki Efendi (1842-1917), son dönem Osmanlı Devleti'nin önemli hekimlerinden biridir. 1863'te Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olmuştur. 1875-1909 yılları arasında bu mektepte emraz-ı dahiliye bölümünü yönetmiştir. Zoeros Paşa, bilimsel yönünü geliştirmek ve Osmanlı'ya tıbbi bilgi transferini entegre etmek üzere 8 kez Avrupa'ya gönderilmiş; 1884, 1885 ve 1894'te Avrupa'daki çeşitli bilimsel kongrelerde Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. 1886'da Paris'e giderek Pasteur Enstitüsü ile temasta bulunarak, 1887'de Osmanlı'da kuduz müessesesinin kurulmasına öncülük ederek buranın müdürlüğünü yürütmüştür. 1902-1904 yıllarında Beyrut'taki Amerikan Tıp Okulu'na denetime gönderilmiştir. 1909'da emekli olan Zoeros Paşa çabaları ve başarıları sayesinde birçok nişan ve madalya ile taltif edilmiştir. Mustafa Hayırlıdağ, "Dr. Alexander Zoeros Pasha (1842-1917): One of The First Bacteriologists", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 8/63 (2022), 1548-1550.

[8] Hüseyin Remzi Bey (1839-1896), Mekteb-i Tıbbiye'den 1866'da mezun olarak orduda hekimlik yapmıştır. 1873'te bu mektepte fizyoloji muallimliğine atanmış ek olarak ilerleyen zamanlarda zooloji ve hıfzıssıhha muallimliklerini de yürütmüştür. 1886'da Zoeros Paşa ve Hüseyin Hüsnü Efendi ile birlikte Paris'e giderek mikrobiyoloji alanındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Hüseyin Remzi Bey tıp eğitiminde Türkçeleşmeyi savunarak Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucu üyelerinden olmuştur. 1892'de Telkihhâne-i Şahane'nin kurulmasına öncülük ederek bu kuruma müdür olarak atanmış olup ölümüne kadar burada çalışmalarını sürdürmüştür. Emre Karacaoğlu, "Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö. 1896) Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyaloğu", *Lokman Hekim Dergisi* 5/2 (2015), 70-71.

[9] Hüseyin Hüsnü Bey (Ö. 1904), 1860'ta Mekteb-i Harbiye Askeri Baytar sınıfından mezun olmuş ve 1873'ten itibaren muallim olarak görev yapmıştır. 1886'da Paris'e giden heyet içerisinde yer almıştır. Mülkiye Baytar Mektebi'nin açılmasına yönelik oluşturulan komisyonda görev yapmıştır. Orduda Serbaytarlık görevini yürütmüştür. Emre Karacaoğlu, "Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in Mikrob Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 44.

[10] BOA, İ.DH. 989/78144. BOA, İ.DH. 989/780067. BOA, İ.DH. 991/78260. L'Éclaireur Du Gard, 6 Mai 1886. Alexander Zoeros, *Dâülkelp Ameliyathanesi,* (Dersaadet: Tahir Bey'in 40 Numaralı Matbaası, 1317).

[11] Çavdar, Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", 259.

[12] Rene Vallery Radot, *R.M.M Pasteur, Histoire d'un Savant Par Un Ignorant* (Paris: J. Hetzel, 1883).

[13] Kiralite, bir nesnenin ayna görüntüsü üzerine yerleştirilemeyeceği özelliğini ifade eder. Kiralite, doğanın yaygın bir olgusudur ve canlı maddenin organizasyon ve işlev süreci için hayati önem taşır. Weilin Qi, Cheng Ma, Yun Yan, Jianbin Huang, "Chirality manipulation of supramolecular self-assembly based on the host-guest chemistry of cyclodextrin", *Current Opinion in Colloid & Interface Science* 56 (2021), 1.

[14] Patojen (hastalığa neden olan) mikroorganizma. Levent Ertuğrul, *Tıp Terimleri Sözlüğü,* (İstanbul: Akademi Yayıncılık; 2010-2011), 290.

[15] Jean Marc Cavaillon, Sandra Legout, "Louis Pasteur: Between Myth and Reality", *Biomolecules* 12/4 (2022), 2.

1865 yılında dönemin en büyük sorunlarından kabul edilen ipekböceği hastalıkları üzerine çalıştı. Bu deneyim, Louis Pasteur'ü bulaşıcı hastalıklar ve bağışıklama üzerine çalışmaya itti. 1879 yılında tavuk kolerası üzerine yaptığı araştırmalarda, patojenin zayıflatılmış formlarının hastalıktan korunmada etkili olduğunu gösterdi. Aynı yıl koyunlarda ciddi bir ölüm nedeni olan şarbon basilini izole etti. Tavuk kolerası ve şarbon üzerine yaptığı çalışmalar onu aşılara yöneltti ve 1881 yılında canlı zayıflatılmış şarbon aşısının keşfini duyurdu. Tavuk kolerası ve koyun şarbonu üzerine elde ettiği başarılar, Pasteur'ü hayvanlardan insana bulaşan kuduz hastalığına yönlendirdi. Kuduz hastalığı nedeniyle ölen tavşanlar üzerinde yaptığı çalışmalardan elde ettiği zayıflatılmış virüsleri kullanarak ürettiği aşıyı, ilk olarak Joseph Meister isimli çocukta uyguladı. Louis Pasteur kuduz üzerine yaptığı çalışmalar sonrasında, 1888 yılında Pasteur Enstitüsü'nü hizmete açtı. 28 Eylül 1895 tarihinde vefat edene kadar hayatının kalan kısmını bu enstitüde geçirdi. Halen bilim dünyasının hizmetinde kâr amacı gütmeyen bir vakıf olarak çalışan enstitü, özellikle bulaşıcı hastalıklarla (difteri, tetanos, tüberküloz, çocuk felci, grip, sarıhumma, veba ve HIV/AIDS vs.) mücadelede ve aşılama alanında önemli bir biyomedikal araştırma merkezi olmuştur. 1789 yılında Edward Jenner'in çiçek aşısını keşfinden sonra immünolojiye yaptığı ciddi katkılar nedeniyle "İmmünolojinin babası" olarak bilinir. Louis Pasteur bir kimyager, bir mikrobiyolog idi. Ama bir tıp doktoru değildi. Ancak mikrobiyoloji üzerine çalışmaları sonucunda, aşılamanın birçok hastalığa uygulanabileceği, mikrop virülansının azaltılması suretiyle birçok aşının geliştirilebileceği, aşının sadece hastalık öncesi değil kuduz gibi bazı hastalıklar sonrasında da tedavi amaçlı kullanılabileceği bilgileri, anaerop mikroorganizma[16], Staphylococcus aureus[17], Streptococcus pneumoniae[18] kavramları Pasteur sayesinde bilim dünyasına kazandırılmıştır.[19]

Diplomasi, İlim, Tabâbet: II. Abdülhamid ve Pasteur

II. Abdülhamid, saltanatı boyunca tıp ve sağlık konularını yakından takip ederek, sağlık uygulamalarına yönelik yasal mevzuat oluşturmuş, sağlıkla ilgili müesseselerin kurulmasını sağlamış, sağlık personellerinin istihdamı konusuna özen göstermiş ve bu alana yönelik keşif ve gelişmeleri yakından takip ederek bilimsel bilginin transferinde başat rol oynamıştır.[20] Bu bağlamda II. Abdülhamid, Pasteur'un de çalışmalarını yakından takip etmiştir. Pasteur 6 Temmuz 1885'te Joseph Meister'a kuduz aşısını uygulamış olup üç ay sonra olumlu sonuçlar elde etmiştir. II. Abdülhamid, Pasteur'un çalışmasının olumlu bir şekilde neticelenmesinin üzerinden sadece 3-4 ay gibi bir zaman geçtikten sonra, bu konuda gerekli araştırmaların yapılması amacıyla Paris Büyükelçisi Esad'ı görevlendirmiştir. Abdülhamid özellikle Pasteur'un "kuduz illetinin men'i sirayeti" hakkındaki bu başarılı keşfinin hangi devletler tarafından, ne şekilde teşvik edildiği ve ödüllendirildiğinin araştırılmasını istemiştir. Paris Büyükelçisi Esad, 18 Şubat 1886 yılında yürüttüğü araştırma sonucunda, Pasteur'un aşı çalışmasının birçok tabip tarafından çürütülmeye çalışıldığını ve kasten kötülendiğini belirtmiştir. Ayrıca Pasteur'un "insaniyetkârane" bu keşfinin hiçbir devlet tarafından teşvik görmediği ve nişan

[16] "İnsan mikrobiyatasında anaerop bakteriler ilk olarak 19. yüzyılda tanımlanmıştır. O dönemin mevcut teknikleri ile ancak miks enfeksiyonlarda görülüp tanımlanan bu bakteriler uzun süre göz ardı edilmiştir. Anaerobik bakterilerin bugün bildiğimiz şekliyle tanımlanması, ilk olarak 1977 yılında Finegold tarafından yapılmış, araştırıcı oksijen konsantrasyonunun %18'in altında olduğu atmosferik koşullarda üreyebilen bakterileri anaerop olarak tanımlamıştır." Erdal Özbek, Selahattin Atmaca, "Anaerop Bakteriler; İzolasyon, İdentifikasyon, Yeni Türlerin Oluşturduğu Hastalıklar" *Turk Mikrobiyol Cemiy Derg* 54/1 (2024), 2.

[17] Cilt enfeksiyonları, zatürre ve diğer solunum yolu enfeksiyonları, cerrahi bölge enfeksiyonları, hastane kaynaklı bakteriyemi gibi hastalıklara neden olan ve dünya çapında birçok insanı etkileyen hastalık yapan bir bakteri türüdür. Gordon Y. C. Cheung, Justin S. Bae, and Michael Otto, "Pathogenicity and virulence of Staphylococcus aureus", *Virulance* 12/1 (2021), 547.

[18] İnsan burnunda yerleşen bir bakteri olup orta kulak enfeksiyonu, akciğer enfeksiyonu ve menenjit gibi hastalıklara neden olmaktadır. A. M. Mitchell, T. J. Mitchell, "Streptococcus pneumoniae: virulence factors and variation", *Clinical Microbiology and Infection*, 16/5 (2010), 411.

[19] Kendall A. Smith, "Louis Pasteur, The Father Of Immunology?," *Frontiers in Immunology* 3 (2012), 1–10.

[20] Deniz Akpınar, Ertuğrul Erhan, *Türkiye'de Bakteriyoloji Alanında Gelişmeler (1876-1938),* (İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2020), 44. Arif Hüdai Köken, Ahmet Nizamoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'in Kuruluşuna Kadar Osmanlı Sağlık Mevzuatına Genel Bir Bakış (1839-1922)", *Turkiye Klinikleri J Med Ethics* 33/1 (2024), 26-30.

verilmediğini belirtmiştir.[21] Bu nedenle de II. Abdülhamid, mayıs ayında 3 kişilik ilmî bir heyetin Paris'e gönderilmesine karar vermiştir. Heyet, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-i Dahiliye Muallimi Mirliva Alexander Zoeros Paşa, İlm-i Hayvanat Muallimi Kaymakam Hüseyin Remzi ve Fenn-i Cerrahi ve Teksir-i Hayvanat Muallimi Baytar Kaymakam Hüseyin Hüsnü Bey'den oluşmaktaydı. Heyetin, II. Abdülhamid tarafından Pasteur'e verilmek üzere Birinci Dereceden Mecidî Nişanı ve Pasteur'ün kuracağı enstitü için 10.000 frank ile İstanbul'dan Paris'e hareket etmesi kararlaştırılmıştır.[22]

Kaynak: Subhi Edhem, *Nevsal-i Baytarî*, Dersaadet: Agop Matyosyan Matbaası, 1334.

Şekil 1. Ön Sıra Soldan Sağa: Veteriner Hüseyin Hüsnü Bey, Alexander Zoeros Paşa ve Dr. Hüseyin Remzi Bey

Heyetin Paris'te görev yapacağı süre boyunca masrafları için Zoeros Paşa'ya 50 lira, Hüseyin Remzi ve Hüsnü Beylere 30 lira maaş ile gidiş-dönüş masrafları için de 50'şer lira harcırah verilmesine karar kılınmıştır.[23] Heyet, Paris'e yapacağı bu ziyaretle hem Sultan'ın hediyelerini takdim edecekti hem de dâülkelp (Dâü'l-kelb) yani kuduz tedavisini bizzat Pasteur'ün yönetiminde inceleyecekti. Heyet İstanbul'dan hareket etmeden Abdülhamid'in bu girişiminden Fransız basınında takdir ve övgüyle bahsedilmiştir.[24]

[21] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV. 20/20.

[22] BOA, İ.DH. 989/78144. BOA, İ.DH. 989/780067.

[23] BOA, İ.DH. 991/78260.

[24] L'Éclaireur Du Gard, 6 Mai 1886.

Le Sultan et M. Pasteur

Le télégraphe a transmis la nouvelle des distinctions flatteuses dont M. Pasteur a été l'objet de la part du sultan. Notre illustre compatriote a reçu le grand cordon de l'Osmanié, et une somme de 500 livres soit 11.500 francs, sera transmise au comité de souscription pour l'érection de l'Institut Pasteur. Cette initiative du sultan a produit une excellente impression. Elle est l'objet dans notre monde international des commentaires les plus élogieux. Un autre crédit a été ouvert, d'ordre du sultan, pour l'envoi d'une délégation composée de Zoeros-Pacha, professeur à l'École impériale de médecine, et deux autres professeurs de cette école, l'un médecin, l'autre vétérinaire, avec mission d'étudier, sous la direction de M. Pasteur, les maladies infectieuses et le traitement de la rage.

M. Pasteur et le Délégué du Sultan

Au moment où la France semble prendre plaisir à se discréditer elle-même aux yeux de l'Europe, il est consolant de voir les gouvernements étrangers rendre spontanément hommage à nos gloires nationales.

Le tsar, le sultan et d'autres souverains ont tenu à donner un témoignage public d'admiration à M. Pasteur. Abd-ul-Hamid, du reste, a été, on se le rappelle, le premier souverain qui ait souscrit pour la fondation de l'Institut Pasteur et il avait offert, avec une somme de 10,000 francs, le grand-cordon du Medjidié à l'illustre savant.

A l'occasion de l'anniversaire de M. Pasteur, le sultan vient d'envoyer à Paris un délégué spécial pour féliciter notre grand chimiste : le délégué choisi était le colonel docteur Hairedin-Bey, qui, après avoir fait en France de brillantes études médicales et travaillé sous la direction du docteur Verneuil, est devenu une des sommités scientifiques de Constantinople.

Malheureusement, le train qui amenait Hairedin-Bey a été retardé par suite des difficultés de communication dans le centre de l'Europe, et le docteur n'est arrivé à Paris que le lendemain de la cérémonie.

Pour remplir néanmoins sa mission, le colonel turc s'est rendu en grand uniforme au laboratoire de M. Pasteur et a complimenté l'illustre chimiste, au nom de l'empereur des Ottomans et du monde scientifique oriental.

M. Pasteur, extrêmement touché de cette démarche, a prié Hairedin-Bey d'exprimer au sultan ses sentiments d'admiration pour les progrès que ce souverain a réalisés dans toutes les branches de l'enseignement et des sciences depuis son avènement.

"Au milieu des tristesses qui affligent notre patriotisme, nous pouvons nous réconforter en voyant avec quel enthousiasme les pays étrangers se sont associés à la manifestation en l'honneur de M. Pasteur, une gloire française, et bien française!

Le sultan vient d'envoyer un délégué spécial, le colonel-docteur Hairedin Bey, pour féliciter l'illustre créateur de la chimie microbiologique. Hairedin Bey, qui a fait de brillantes études médicales à Paris sous la direction du docteur Verneuil, est lui-même une des personnalités les plus marquantes du monde scientifique de Constantinople, qui compte des célébrités telles que Zambaco, Mavroyéni, etc.

En le choisissant pour cette mission d'honneur, Abd-ul-Hamid a eu évidemment la pensée d'envoyer à l'un des savants qui honorent le plus la France, un spécialiste dont la Turquie est fière.

Par une fâcheuse circonstance, le train d'Orient a été arrêté par les neiges et le docteur Hairedin-Bey n'a pu arriver à Paris que le lendemain de la cérémonie. Il s'est aussitôt rendu en grand uniforme, au laboratoire de M. Pasteur et a présenté à notre illustre compatriote les compliments du Sultan.

M. Pasteur, très ému par cette manifestation de la haute estime du souverain qui protège avec tant de libéralité les sciences et les lettres, a remercié le délégué impérial, en rappelant que Abd-ul-Hamid, le premier de tous les chefs d'Etat avait jadis envoyé 10,000 francs comme souscription personnelle pour la fondation de l'Institut Pasteur.

866 L'UNIVERS ILLUSTRÉ

HÉROS D'ALSACE

UNE NOUVELLE DE PIERRE LOTI

Kaynak: Gallica, Bibliothèque Nationale de France ve ortaklarının dijital kütüphanesi; BOA, Y.MTV. 75/61.

Şekil 2. Fransız Basınında Abdülhamid'in Pasteur ve Pasteur Enstitüsüne Olan Yardımlarıyla İlgili Muhtelif Haberler

Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi ve Hüsnü Beylerden oluşan heyet, 8 Haziran 1886'da Paris'e ulaşmıştır. *L'Univers Illustré*, Osmanlı ilmî heyetinin Paris'e ulaştığı haberini verirken heyetin başında bulunan Zoeros Paşa'yı Osmanlı'nın en seçkin bilim insanlarından ve en bilgili doktorlarından birisi olarak nitelendirmiştir.[25] Heyet bir program belirlemek amacıyla ertesi gün sefir Esad Paşa'nın yanına gitmiştir. Önce Pasteur'e bir yazı yazılarak programının uygunluğuna göre hareket edilmek istenmişse de daha sonra bu durumdan vazgeçilerek Fransa Hariciye Nezaretine resmî bir yazı ile müracaat edilmiştir. Ancak bu başvurunun üzerinden 10 gün geçmesine rağmen cevap alınamayınca Zoeros Paşa, daha önceden tanışıklığı bulunması sebebiyle doğrudan Pasteur'e müracaat edilmesini kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı resmî üniformalarıyla Pasteur'ün yanına gidilmiştir. Zoeros Paşa, Pasteur'ün ameliyathanesinde çeşitli ülkelerden gelmiş olan birçok tabibin bulunduğunu belirtmiştir. Pasteur, Osmanlı heyetini "hüsn-i suretle" kabul etmiştir. Zoeros Paşa burada Pasteur'e Birinci Rütbeden Mecidî Nişanı'nı takdim ederek şu sözleri sarfetmiştir:

> "veliyyü'n-nimet-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretleri bu vesile ile dahi âlem-i medeniyette ser-firâz olmuş ve lisanını bizim lisan-ı resmîmiz gibi kabul eylemiş olduğumuz Fransız milletinden olan Mösyö Pasteur'e talattufat-ı seniyye-i cihânbânîlerinden inayet-i ihsan buyurulmuş olan mevahib-i mülûkâneleriyle meydana koymuşdur."[26]

[25] L'Univers Illustré, 19 Juin 1886.

[26] BOA, Y.PRK.SGE. 2/73.

Pasteur bu sözler karşısında memnuniyetini dile getirmiştir. Ayrıca Abdülhamid'e sunulmak üzere iki adet mektup ile fotoğrafını Zoeros Paşa'ya teslim etmiştir. Pasteur, Zoeros Paşa'ya "kendi usûl-i telkîhiyesini ve icab eden sair teferruatını iare ve beyan edeceğini vaad" etmiş ancak bu işlemin iyi bir şekilde anlaşılması için bir takım ön bilgilere sahip olunması gerektiğinden, muavinlerinden birisi Osmanlı heyetini ameliyathanesine göndermiştir. Heyet burada her gün saat 11.00'den 13.00'e kadar Pasteur'ün öncülüğünde, Paris Darülfünun muallimlerinden Doktor Grancher tarafından yapılan "telkih ameliyatını" (aşılama usulü) gözlemlemişlerdir. Zoeros Paşa'nın ifade ettiğine göre, ekim-haziran arasında toplamda 1.450 kişiye tedavi uygulanmıştır. Pasteur'ün aşılama usulünü öğrenmek amacıyla bu çalışmada, İngiltere, Belçika, Amerika, İspanya ve Yunanistan'dan birçok tabip yer almıştır. Zoeros Paşa'nın belirttiğine göre Pasteur'ün Fransız olmasından kaynaklı olarak Almanya'dan gelen doktor bulunmamaktaydı.[27]

Zoeros Paşa, Abdülhamid tarafından verilen "433 aded lira- yı Osmanî ile bir de çaryek" olan yaklaşık 10.000 frankı Pasteur Enstitüsü'nün kurulması amacıyla Credit Foncier Bankasına teslim etmiştir. Zoeros Paşa, Pasteur'e verilen nişan ve enstitünün kurulması için yapılan bağış sayesinde her yerde "hüsn-i teveccüh" ile kabul gördüklerini ifade etmiştir. Osmanlı ilmî heyeti Paris'teki çalışmalarını dâülkelp/kuduz ile sınırlı tutmamıştır.[28] Zoeros Paşa, Paris dönüşünde 29 Aralık 1886'da takdim ettiği bir raporla çalışmaları detaylı bir şekilde izah etmiştir.[29] Zoeros Paşa, Fransa'nın meşhur muallimlerinden Mösyö Brouardel ve Mösyö Prouste vasıtasıyla yetenekli bir hususi muallimden 3 ay boyunca ders almıştır. Zoeros Paşa çalışmalarını şu başlıklarda yürütmüştür: 1) Akciğer ve kalp hastalıkları, 2) Bulaşıcı ve enfeksiyon hastalıkları, 3) Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ıslahı konusunda araştırmalar, 4) Koruyucu sağlık hizmetleri, 5) Adli tıp ve otopsiye yönelik çalışmalar. Hüseyin Remzi Bey vermekte olduğu ilm-i hayvanat dersiyle alakalı olarak laboratuvar çalışmalarına devam etmiş ve ücretli hususi bir muallimden ders almıştır. Hüsnü Bey ise baytar olduğundan Pasteur'ün ameliyathanesindeki çalışmalara iştirak edememekteydi. Bu nedenle Zoeros Paşa, Hüsnü Bey'i Pasteur tarafından keşfedilmiş şarbon ve çeşitli hayvan hastalıklarına yönelik malumatını geliştirmek konusunda yönlendirmiş ve Baytar Mektebinden ders almasını sağlamıştır.[30]

Osmanlı ilmî heyeti, Pasteur Ameliyathanesindeki çalışmalarını 1886 yılının sonuna doğru tamamlamıştır. Heyet, İstanbul'dan Paris'e yola çıkarken aldıkları harcırahı bitirdiğinden dönüş harcırahı talep etmiştir. Heyetin bu isteği olumlu karşılanmış olup Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi ve Hüsnü Bey'e 50'şer lira dönüş harcırahı verilmiştir.[31] Zoeros Paşa öncülüğündeki Osmanlı heyeti, Aralık 1886'da yanlarında Pasteur'ün ameliyathanesinde kuduz mikrobuyla enfekte edilmiş olan iki adet ada tavşanı ile İstanbul'a dönmüştür. Yedinci gün tavşanların omuriliğinin çıkarılıp pasajlanması gerektiğinden heyet, o dönemde uygulanan 15 günlük karantina usulünden muaf tutulmuştur. Ayrıca heyetin yanında getirdiği fen ve kimya eşyalarından gümrük resmi alınmamıştır. Böylelikle Osmanlı ilmî heyeti, altı aylık başarılı çalışmalarının ardından İstanbul'a dönmüştür.[32]

Ocak 1887'de Zoeros Paşa öncülüğünde, Dâülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesinin açılarak haziran ayından itibaren Pasteur usulü kuduz aşısı Osmanlı'da uygulanmaya başlamıştır. Bu müessese dünyada üçüncü Doğu'nun ise ilk kuduz enstitüsü olarak tarihte yerini almıştır. Diğer yandan II. Abdülhamid'in de teşvik ve ödenekte bulunduğu Pasteur Enstitüsü, 14 Kasım 1888'de açılmıştır. Bundan sonraki süreçte, II.

[27] BOA, Y.PRK.SGE. 2/73.

[28] BOA, Y.PRK.SGE. 2/73.

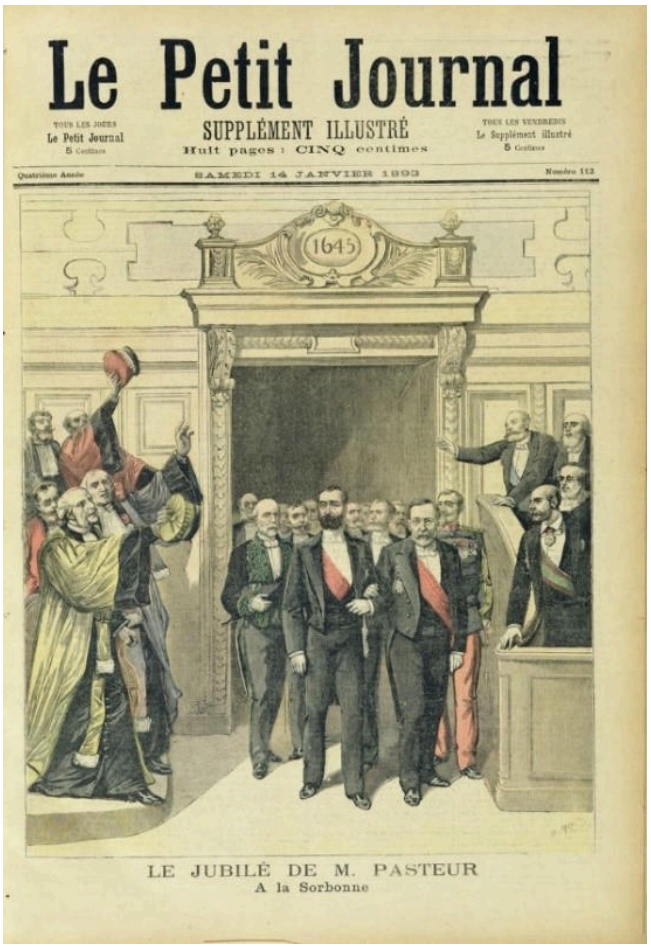
[29] BOA, Y.MTV. 25/1. Bu raporun sadeleşmiş bir şekilde tam metni için bkz: Nuran Yıldırım, "Zoeros Paşa'nın Paris Dönüşü Takdim Ettiği Rapor", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1 (1995), 93-96.

[30] BOA, İ.DH. 1010/79739. BOA, Y.MTV. 25/1.

[31] BOA, İ.DH. 1010/79739. BOA, HR.TH. 67/63. BOA, DH.MKT. 1381/5.

[32] Ahmet Başustaoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mikrobiyoloji Tarihimize Bakış 1850-1923,* (Ankara: Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği Yayınları, 2011), 87,90. BOA, DH.MKT. 1384/17. BOA, DH.MKT. 1386/50.

Abdülhamid ve Pasteur arasındaki ilmi ve dostane temaslar sürekli devam etmiştir. Bu doğrultuda birçok tabip Pasteur Enstitüsüne eğitim almak üzere gönderilmiştir. Osmanlı'da Pasteur'e ait tıbbi yöntemler birçok alanda uygulanmıştır. Ayrıca Abdülhamid'in isteği doğrultusunda Pasteur Enstitüsünde yetişmiş olan birçok tabip Osmanlı'ya gelerek tıp alanında idari görevler üstlendiği gibi dersler de vermiştir.[33]

Kaynak: Le Petit Jornal

Şekil 3. Pasteur'ün Sorbonne'daki Jübilesi 27 Aralık 1892

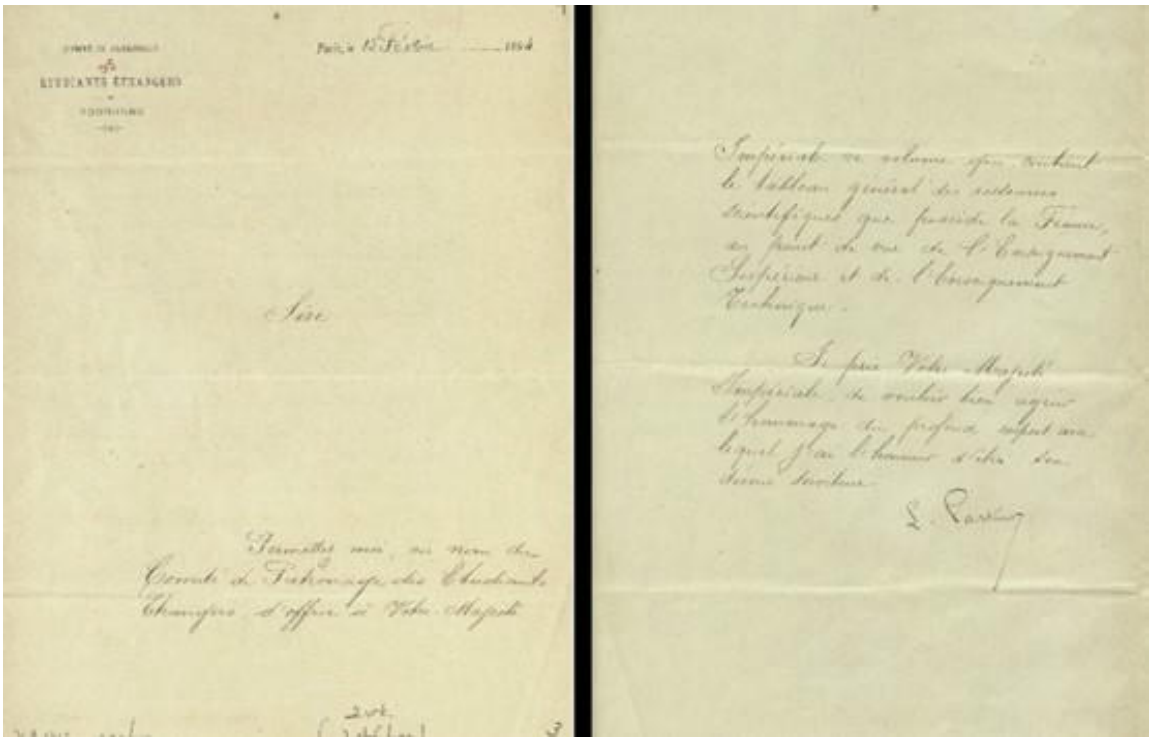
Pasteur'ün 27 Aralık 1892'de 70 yaşına girmesi sebebiyle Sorbonne'de onuruna bir jübile merasiminin düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu haberi alan II. Abdülhamid tarafından 22 Aralık 1892'de, Fransızcası gayet iyi olan Emraz-ı Hariciye Muallimi Kaymakam Hayreddin Bey görevlendirilmiştir.[34] Hayreddin Bey "alem-i insaniyet ve tababete ibraz eylediği hidemat-ı mebruresinden..." olarak addettiği Pasteur'ün törenine katılmak üzere İstanbul'dan Paris'e trenle yola çıkmıştır. Ancak karantina şartları ve şiddetli kış nedeniyle tören gününe yetişememiştir. Pasteur, Sultan'ın görevlisi olarak Paris'e gelen Hayreddin Bey'i Enstitüde memnuniyetle kabul etmiştir. Pasteur, II. Abdülhamid'den sitayişle bahsederek saygısını ifade etmiştir. Daha sonrasında Abdülhamid'in kendisine vermiş olduğu Mecidî Nişanı'nı Hayreddin Bey'e göstererek şu sözleri sarfetmiştir:

[33] BOA, BEO. 271/20301. BOA, İ.HUS. 16/19. BOA, Y.PRK.SH. 4/56. BOA, İ.HUS. 16/124. BOA, BEO. 373/27927. BOA, BEO. 1354/101495. Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları; 1970), 37-48. Çetin Aykurt, Filiz Aykurt, "II. Abdülhamit'in Pasteur Enstitüsü ile Münasebetleri", *Uluslararası Söz, Sanat, Sağlık Sempozyumu,* Ed. Yüksel Topaloğlu, Barış B. Acar, Ayşe Nur Özdemir, Seda Çetin, 2016, 484.

[34] BOA, Y.MTV. 72/118.

> "Benim gibi aciz bir ihtiyara bu nişane-i iftiharı ihsan buyuran zât-ı akdes cümle hakkında râyegân buyurulan âsâr-ı iltifat ve taattufât-ı seniyyeleriyle çâr-ı aktâr-ı cihana nam-ı âlîsini îsâl etmiş ve bütün milletlerin muhabbet-i samîme ve ihtiramat-ı fevkalâdesini celb eylemiş olan âlî padişahınızdır. O padişah-ı teşvikatınıza nasıl şükran-güzar ve minnetdar olmayayım ki ameliyathanemin hîn-i inşasında dahi beni ihsan-ı şahanesiyle taltif buyurmuş ve bu suretle ibzâl-i avâtıf eylemesiyle hükümdaran-ı saireye numune-i imtisal olmuştur. Kıtaât-ı hamsede mütemekkin milyonlarca ehl-i İslam'a hâkim olan o halife-i azamın ve merahim-i eşfakı ammeye şamil olan o muazzam sultanın füzuni-i ömr-i ikbâline dua etmeği vecibe-i ubudiyetim bilmekte ve her vesileden bi'l-istifade hemşehrilerime de bu yolda telkin-i hissiyat eylemekteyim."[35]

Pasteur bu övgü dolu sözlerinin ardından Hayreddin Bey'e muavini aracılığıyla Pasteur Enstitüsünü gezdirmiştir. Hayreddin Bey'in Paris'e gelişi Fransız basınında da yer bulmuş olup II. Abdülhamid'den "bilim ve sanatı cömertçe destekleyen" ve Pasteur Enstitüsünün kurulması için 10.000 frank bağışlayan "ilk" hükümdar olarak bahsedilmiştir. Ayrıca Hayreddin Bey için Fransa'da Doktor Verneuil'in yanında parlak bir tıp eğitimi alan, bilim dünyasının önemli isimlerinden birisi olarak bahsedilmiştir. Hayreddin Bey, 14 gün boyunca Paris'te birçok tıbbi münasebetlerde bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüştür.[36] Jübile töreninin ardından Pasteur'ün bilimsel kariyerini onurlandırmak amacıyla "Jubilé de M. Pasteur" adlı bir eser hazırlanmıştır. Bu eserde Osmanlı ile ilgili kısımda Hayreddin Bey'in bir gün gecikmeli olarak Pasteur Enstitüsüne giderek Pasteur'e iyi dileklerini sunduğuna yer verilmiştir. Osmanlı ile alakalı olarak telgraf kısmında ise İstanbul'dan Yunan Edebiyatı Derneği Başkanı Christidis, Pasteur'ün doğum gününü kutlayarak bir tebrik mesajı göndermiştir. Ayrıca Zoeros Paşa da saygı ve uzun ömür dileklerini belirten bir telgraf göndermiştir.[37]

Kaynak: BOA, Y.A.HUS. 293/37.

Şekil 4. Pasteur'ün II. Abdülhamid'e Gönderdiği Mektup, 1894

[35] BOA, Y.MTV. 75/61.

[36] BOA, Y.MTV. 75/61.

[37] *Jubile De M. Pasteur,* (Paris: Gauthier-Villars Et Fils, Imprimeurs-Libraires, 1893), 123, 179.

Pasteur, 13 Şubat 1894'te II. Abdülhamid'e bir mektup yazarak, Fransa'nın eğitim ve fenniyle alakalı bilimsel kaynaklarının genel tablosunu içeren bir kitabı, Sultan'ın "sadık bir hizmetkârı" olarak sunmuştur.[38] Osmanlı bilimine ve tıbba önemli katkılar sunmuş olan Pasteur, 28 Eylül 1895 tarihinde vefat etmiştir. Bu vefatın ardından Fransız vatandaşı olan Bakteriyolojihâne Müdürü Nicolle, "üstad-ı muhteremi" olan Pasteur'ün cenaze alayına katılmak için Paris'e gitmiştir. Nicolle, II. Abdülhamid adına Marie Pasteur'e de taziyede bulunacağını belirtmiştir.[39] Pasteur'ün vefatından sonra Paris'te yapılacak heykele bağış toplanması kararlaştırdığında, Osmanlı Devleti de bir vefa göstergesi olarak destek olmuştur. Pasteur'ün "alem-i insaniyete olan hidematı" ve Osmanlı'ya katkıları vefatından sonra bile takdir edilmiştir.[40]

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri

Şekil 5. Bakteriyolojihane-i Şahane

II. Abdülhamid'in Pasteur Enstitüsü ile olan münasebetleri daima devam etmiştir. Bu doğrultuda II. Abdülhamid, mikrobiyoloji ve virolojinin gelişmesi için Pasteur Enstitüsüne tabipler göndermiştir. Ayrıca Sultan'ın bu alana verdiği çabaların bir tezahürü olarak Pasteur Enstitüsünden önemli bilim insanları istihdam edilmiştir. Böylelikle Dâülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi (1887), Telkihhane-i Şahane (1892) ve Bakteriyolojihane-i Şahane'nin (1893) kurulması ve işlerlik kazanmasında Pasteur ve Pasteur Enstitüsünün gerek doğrudan gerek dolaylı olarak önemli katkılarının görüldüğü ifade edilebilir.[41]

Dâülkelp Tedavihanesi (Kuduz Tedavi Merkezi)

Osmanlı ilmî heyeti Paris'ten İstanbul'a dönmeden önce, Zoeros Paşa, II. Abdülhamid'e gönderdiği raporlarda bir kuduz tedavi merkezinin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Sultan'ın emriyle gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Zoeros Paşa, Avrupai tarzda bir kuduz tedavi merkezi kurmak istemiş, bu doğrultuda

[38] BOA, Y.A.HUS. 293/37.

[39] BOA, Y.MTV. 129/82.

[40] BOA, BEO. 779/58415. BOA, ŞD. 365/66. BOA, BEO. 795/59583.

[41] Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme," *Mikrobiyoloji Bülteni* 4/3 (1970): 164–167. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 125,126.

Paris'teyken İstanbul'a gönderdiği mektupta 1.500 franklık bir ödeme alarak buradan ameliyathane için önemli gördüğü bazı aletleri satın almıştır. Bu meblağ haricinde ameliyathanenin "tesisi ve küşadı oldukça suret-i mükemmelede" yapılabilmesi için 2.500 franklık bir ödeme daha talep etmiştir.[42] Gerekli hazırlıkların ardından Ocak 1887'de, Demirkapı'da eski Tıbbiye Mektebi'nin bulunduğu yerde Askerî Kimyahane karşısında bir binada, Dâülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi kurulmuştur. Bu ameliyathanenin sadece Dâülkelp Ameliyathanesi olarak adlandırılmamasının temel sebebi burada yalnızca kuduz aşısı geliştirilmeyip aynı zamanda bakteriyoloji ile de meşgul olunduğundandır. Şark'ın ilk müessesesinin başına Zoeros Paşa getirilmiş olup kuduz aşısına yönelik çalışmalara başlanmıştır.[43]

Kaynak: Zoeros A. Dâülkelb Ameliyâthânesi. In: Ömer B, ed. Nevsâl-i Âfiyet, C. 2. Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını; 2020.

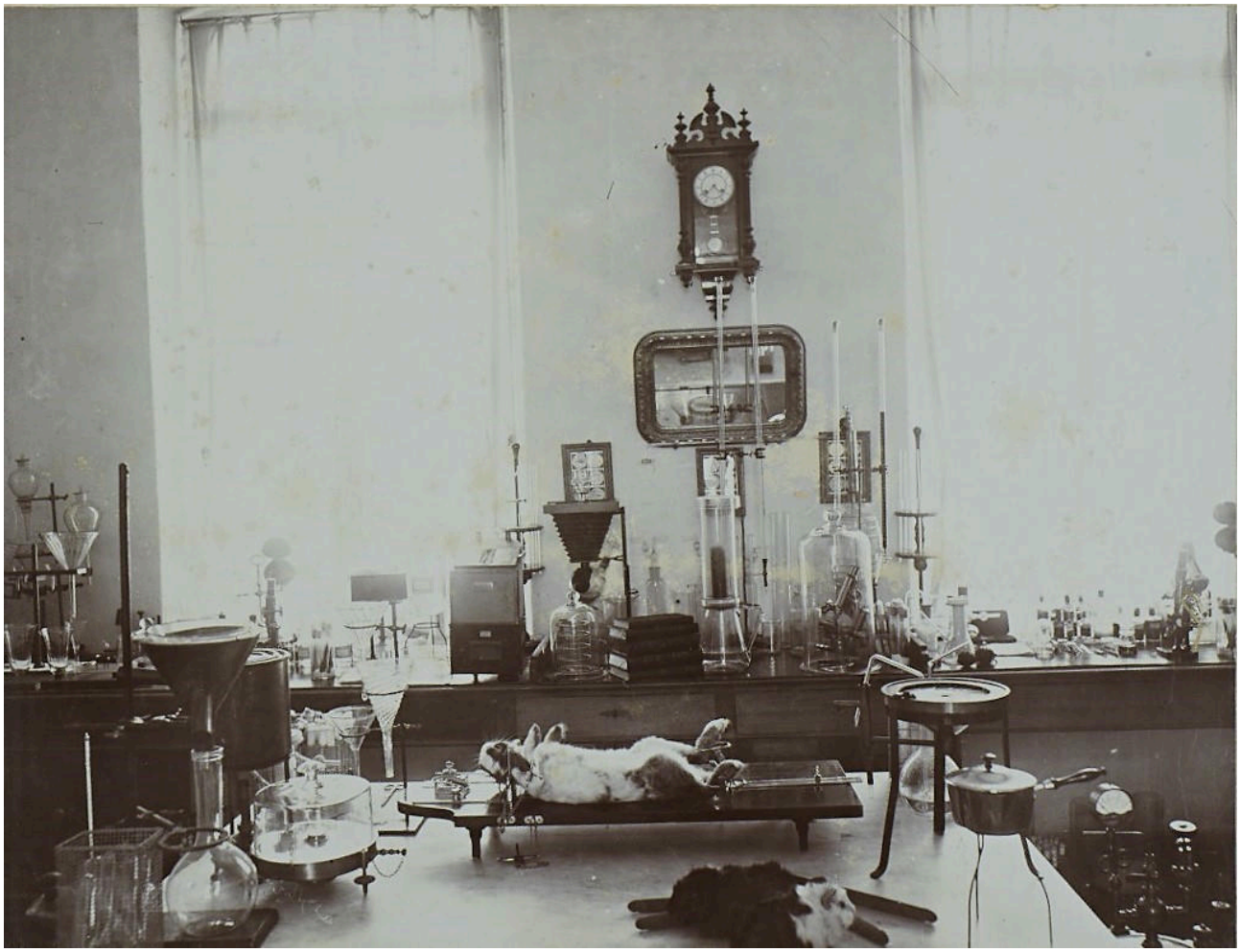
Şekil 6. Demirkapı'da Kâin Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne Kimyâhâne, Asıl Mekteb, Dâülkelb Ameliyâthânesi (Soldaki Bina)

Nisan 1887'de Tıbbiye Nazırı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda kuduz aşısına yönelik "madde-i telkihiye"nin zayi edilmemesi için günlük iki adet ada tavşanının gerektiği vurgulanmıştır. Zoeros Paşa tarafından Tıbbiyeye bildirilen bu istek, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Umumiyece müzakere edilerek olumlu karşılanmıştır. Bunun için aylık 2.000 olmak üzere yıllık 24.000 kuruşluk ödenek çıkarılmıştır.[44]

[42] BOA, Y.MTV. 25/1.

[43] Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme", 164. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 32. Zoeros, *Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi,* 2.

[44] BOA, DH.MKT. 1398/10. BOA, İ.DH. 1048/82322. Alexander Zoeros, "Dâülkelb Ameliyâthânesi," *Nevsâl-i Âfiyet, C. 1*, ed. Besim Ömer (İstanbul: Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2020), 124.

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri

Şekil 7. Tavşanlar Üzerinde Deney Yapılırken

Zoeros Paşa'nın çalışmaları neticesinde 3 Haziran 1887'de, Pasteur metoduyla yapılan ilk aşılama başarıyla tamamlanarak Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahaneye bildirilmiştir. Zoeros Paşa öncülüğünde kuduz illeti ve mikrobiyolojiye yönelik çalışmalar Dersaadet ve civarında önemle sürdürülürken bir taraftan da laboratuvarın işlevsel hale getirilmesi amacıyla yeni bir takım masraf kalemleri oluşturulmuş ve alet tedarikine devam edilmiştir.[45] Zoeros Paşa açısından en büyük sıkıntı bütçe meselesi olmuştur. Dâülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesine ödenek sağlanması konusunda yaşanan sıkıntıya ek olarak, gerçekleşen kurumlar arası bürokratik yazışmalar, süreci sekteye uğratsa da bu sorun kısa bir süre içerisinde çözümlenmiştir.[46] Böylelikle her yıl yapılan kuduz aşısı miktarı artmıştır. Kuduz hastalığının tedavisi için taşradan İstanbul'a gelen ve kalacak yeri olmayan fakir hastalara ise Muhacirin Komisyonu Riyasetine ait hastanede geçici bir oda bile tahsis edilmiştir. Ayrıca hastalığa yakalanan fakirlerin yol masraflarının belediye gelirlerinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.[47]

Zoeros Paşa'nın yürüttüğü idari ve ilmi çalışmaların yanı sıra Hüseyin Remzi Bey ise 1888'de *Kuduz İlleti ve Tedavisi* adıyla Osmanlı'da kuduz hastalığına yönelik ilk kitabı yayınlamıştır. Bu eser Hüseyin Remzi Bey'in Paris'teki çalışmalarını ve gözlemlerinin yanı sıra edindiği bilgilerini de ihtiva etmektedir. Kuduz hastalığının

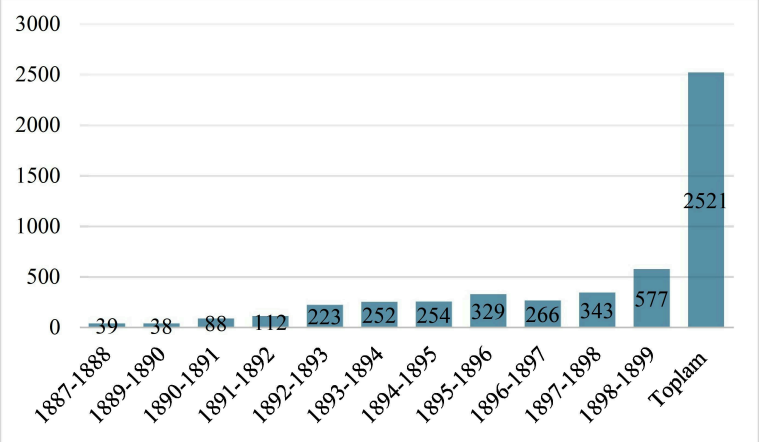
[45] Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 32. BOA, DH.MKT. 1464/3. BOA, İ.ŞD. 88/5264. BOA, İ.DH. 1063/83378. BOA, DH.MKT. 1517/60.

[46] BOA, DH.MKT. 1532/10. BOA, DH.MKT. 1560/78.

[47] BOA, DH.MKT. 1562/91. BOA, DH.MKT. 308/29. BOA, DH.MKT. 2069/35.

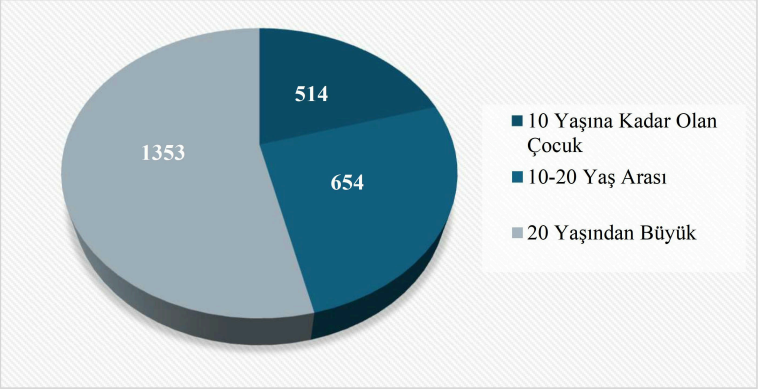
tarihçesi, 19. yüzyılda bu hastalığın nasıl gözlemlendiği ve önemli bilim insanlarının çalışmaları, Pasteur'ün kuduz aşısını nasıl ürettiği, aşı için gerekli malzemeler, aşının hazırlanması ve aşılamada dikkat edilecek hususlar hakkında konular detaylı bir şekilde izah edilmiştir.[48]

1894 yılında Bakteriyolojihane-i Şahanenin kurulmasının ardından Dâülkelp Tedavihanesi tamamen kuduzla mücadeleye yönelik çalışmalar yürütmüştür.[49] Zoeros Paşa, 1899'a kadar Dâülkelp Tedavihanesinin müdürlüğünü yürütmüştür. Bu bağlamda görev süresince yaptığı çalışmalarının bir göstergesi olması amacıyla 1887-1899 arası dönemde kuduza ilişkin çalışmalarını *Müessesat-ı Nafia-ı Hazret-i Padişahiden Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi (Dersaadet'te Bulunan Dâülkelp Tedavihane-i Şahane'nin 1303 Senesinden 1314 Senesi Nihayetine Değin İstatistik Cetvelidir)* adlı risalede yayınlamıştır.[50] Şekil 8'de görüldüğü üzere 1887-1899 arasında Dâülkelp Tedavihanesinde 2.521 kişi tedavi olmuştur. Bunlardan 267'si asker, 11'i zabitan, 12'si jandarmadır.

Şekil 8. Dâülkelp Tedavihanesinde Tedavi Olanların Sayısı (1887-1899)

Tedavi olanlardan 2.426 kişi Osmanlı Devletinden olup diğerleri ise şu şekildedir: 7 Fransız, 4 İngiliz, 9 Alman, 10 İtalyan, 5 Avusturyalı, 11 Rusyalı, 44 Yunan, 1 İranlı, 3 Karadağlı, 2 Bulgar, 2 Sırbistanlı. Hasta olan 2.521 kişiden 1.322'si Müslüman, 1.113'ü Hristiyan ve 76'sı Musevidir. Ayrıca bunlardan 2.112 kişi erkek ve 399 kişi kadındır.[51]

Şekil 9. Dâülkelp Tedavihanesinde Tedavi Olanların Yaş Dağılımı (1887-1899)

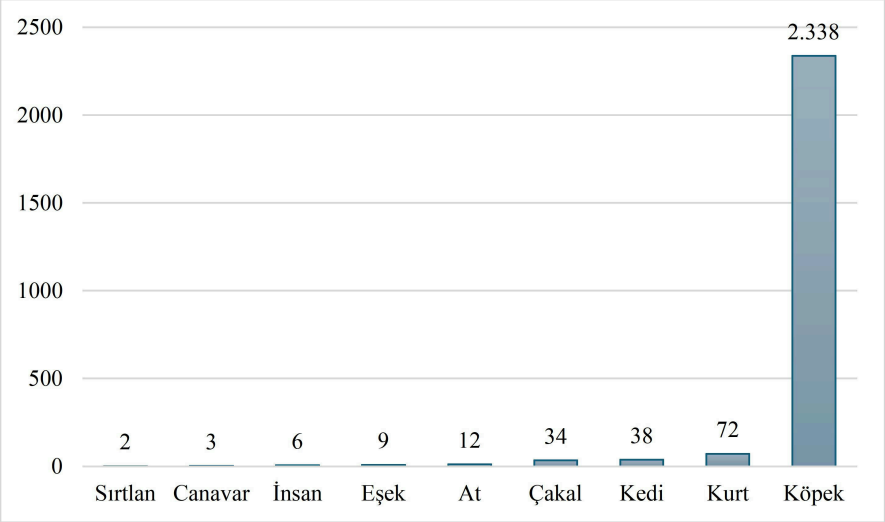
[48] Emre Karacaoğlu, "Kuduz Hastalığına Dâir İlk Kitabımız: Kuduz İlleti ve Tedâvîsi", *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 23/3 (2015), 76-81.

[49] Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 32.

[50] Zoeros, *Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi*, 1-14.

[51] Zoeros, *Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi*, 5.

Şekil 9'de görüldüğü üzere tedavi olanların %50'den fazlası 20 yaş üstü kişilerden oluşmaktaydı. Dâülkelp Tedavihanesine başvuranların 760'ı İstanbul'dan, 412'si İzmir'den, 118'i Edirne'den ve 109'u Selanik'ten olmak üzere Osmanlı coğrafyasının dört bir yanındandır. Ayrıca Sırbistan'dan 2, Yunanistan'dan 6 ve Bulgaristan'dan da 2 kişi İstanbul'a gelerek tedavi olmuştur.[52]

Şekil 10. Dâülkelp Tedavihanesinde Başvuranları Isıran Hayvan Türleri (1887-1899)

Şekil 10 incelendiğinde kuduz hastalığının asıl taşıyışı "kelb" olarak adlandırılan köpektir. Ancak bunun haricinde az da olsa kurt, kedi çakal, at vb. hayvanlardan da kuduz bulaş riski bulunmaktaydı.[53]

Zoeros Paşa'nın aktardığına göre Dâülkelp Tedavihanesine 3.500 kişiden fazla başvuru yapılmıştır. Ancak 980 kişinin muayene sonrasında tedaviye muhtaç olmadıkları anlaşıldığından 2.521 kişi tedavi edilmiştir. Buna göre İstanbul'dan tedavi için gelenlerin ¾'ü polis tarafından, aynı şekilde taşradan gelenlerin de ¾'ü mahalli hükümet tarafından gönderilmiştir. ¼'lük kısım ise kendiliğinden tedavihaneye başvurmuştur. Dâülkelp Tedavihanesinde aşı ve gerekli işlemleri yapıldıktan sonra ayrılan hastalar üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması uygulanmaktaydı. Buna göre iki ay içerisinde tedavi gören kişilerden ve gerektiği zaman resmi makamlardan bunların durumuna dair bir raporun Tıbbiye Nezaretine ve Zoeros Paşa'ya bildirilmekteydi. Yapılan incelemeye göre tedavi gören 2.521 kişiden sadece 35'i vefat etmiştir. Ayrıca bu 35 kişiden ise 15 kişinin Dâülkelp Tedavihanesine geç müracaat etmeleri sebebiyle tedavileri tamamlanamadığından vefat etmiştir. Bu doğrultuda tedavisi tamamlandığı halde 25 kişi vefat etmiş olup bunların ise yine 4'ü ısırıldıkları tarihten 35-40 gün sonra, geç bir tarihte müracaat etmelerinden kaynaklıdır. Zoeros Paşa'ya göre bu istatistikler Pasteur Enstitüsünde tedavi olanlardan elde edilen neticeden geri kalınmadığını göstermektedir.[54] Osmanlı Devleti, tüm bu süreçleri önemle takip etmekteydi hatta bu konuyla alakalı olarak detaylı "Kuduz Defterleri" tutulmuştur.[55]

[52] Zoeros, *Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi,* 6-13.

[53] Zoeros, *Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi,* 6.

[54] Zoeros, *Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi,* 13-15.

[55] BOA, ZB.d. 315. BOA, ZB.d. 316.

Kaynak: Besim Ömer, Nevsâl-i Âfiyet, C. 4. Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi UAM Yayını; 2020.

Şekil 11. Selanik'de Dâülkelp Tedâvîhânesi

Devletin kuduz üzerindeki tüm kontrol mekanizmasına rağmen vakaların sürekli artması ve hastaların İstanbul'a ulaşım zorluğu yaşaması nedeniyle Şam, Bağdat, Erzincan ve Selanik'te Dâülkelp Laboratuvarları kurulmuştur.[56] Ancak kuduz hastalığına yönelik olarak İstanbul merkezî konumunu daima korumuştur. Zoeros Paşa, Dâülkelp Tedavihanesindeki görevini 1899'a kadar sürdürdükten sonra bu tarihte müessesenin başına Auguste C. Marie atanmışsa da 1 yıl gibi kısa bir süre sonra bazı aile sorunları nedeniyle bu görevi devam ettirememiştir. Bu nedenle müessesenin başına Pasteur Enstitüsünde yetişmiş Paul Ambroise Remlinger, 1901 yılında atanmış olup 1910'a kadar bu görevini sürdürmüştür. Remlinger bu göreve ilk atandığında kuduzla ilgili hiçbir çalışması olmamasına rağmen Dâülkelp Tedavihanesinde kendini geliştirmiştir.[57] Remlinger'in verdiği istatistiklere göre 1901-1909 yılları arasında Dâülkelp Tedavihanesinde 6.808 kişi tedavi edilmiştir. Bunlardan 6.349'u köpek tarafından ısırılmış olup ayrıca kedi, kurt, çakal, eşek vb. hayvanların da saldırısına uğramış kişiler tespit edilmiştir.[58]

Şarbon (Cemre) ile Mücadele'de "Pasteur Usulü"

Osmanlı'da cemre olarak bilinen şarbon hastalığına yönelik Robert Koch'un çalışmalarının ardından Pasteur, bu ölümcül hastalığına *Bacillus anthracis* adlı bakterinin neden olduğunu kanıtlamış olup 2 Haziran 1881'de ise şarbon aşısını tanıtmıştır.[59] Osmanlı ilmî heyeti Paris'te bulunduğu sürede sadece kuduz aşısını tetkik etmemiştir. Bu bağlamda baytar Hüsnü Bey, Zoeros Paşa'nın yönlendirmesiyle Pasteur tarafından

[56] Cihan Özgün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Bir İlletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Dâü'l-Kelb (Kuduz Hastalığı)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2 (2017), 505.

[57] Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 34,35.

[58] Remzi Çavuş, "II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi," *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017), 48,49.

[59] Nuran Yıldırım, "Bakteriyolojihane-i Şahane'de Veteriner Bakteriyoloji 1893-1901", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu*, ed. Abdullah Özen, 2006, 178.

keşfedilmiş şarbon aşısı ve çeşitli hayvan hastalıklarına yönelik malumatını geliştirmek üzere Baytar Mektebinden ders almıştır. Zoeros Paşa, özellikle şarbon konusuna dikkat çekmiş olup bu noktada Pasteur "keşfiyat-ı mahiranesi"nden olan ve 1881'de başarıya ulaşan aşı çalışması olduğuna dikkat çekmiştir. Zoeros Paşa'nın aktardığına göre Fransa, Pasteur'ün şarbon aşısını keşfetmeden önce sadece bir senede bir vilayette 800.000 frank zayiata uğramıştır. Bu durum aşılamanın ardından 1885'e gelindiğinde 25.000 franka kadar düşmüştür. Fransa, şarbon aşısından yıllık 10 milyon franktan fazla gelir elde etmiştir. Bu nedenle de Osmanlı ilmî heyeti şarbon ile ilgili çalışmaları yakından takip etmiştir. Hatta bu alanda yazılmış eserleri de tercüme etmeye başlamıştır.[60]

Zoeros Paşa, Paris'ten döndükten sonra Şubat 1887'de şarbon hastalığı hakkında araştırma yapılması için bir laboratuvar kurulması yönünde teklifte bulunmuştur. Bu doğrultuda Marko Paşa'nın riyasetinde Mektebi Tıbbiyeden de gerekli kişilerin katılımıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Hatta şarbon ile mücadele etmek amacıyla Hüsnü Bey tarafından 2.480 franklık bir alet edevat listesi oluşturulmuştur.[61] Ancak bu yıllarda Dâülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesinin kurulması ve kurumsallaşmasına önem verildiğinden şarbon meselesinin geri planda kaldığı ifade edilebilir. Bu nedenle ilk aşamada şarbona karşı genellikle bölgesel ve koruyucu tedbirler alınmıştır. Eylül 1888'de Beylerbeyi, İstavroz, Çengelköy, Hüdavendigar, Karesi, Bandırma, Mihaliç ve İzmid'de "şarbon illet-i sâriye"si görüldüğünde "tedabir-i acile ve müessire ittihaz ve icrası"na yönelik emirler bildirilmiştir.[62] Yine bir ay sonra Aksaray ve civarında meydana gelen şarbon hastalığı nedeniyle 500'den fazla hayvan telef olmuştur. Hastalığın daha fazla yayılmasının engellenmesi noktasında Konya Vilayetinin aldığı sıhhi tedbirler üç ay içerisinde neticesini göstermiştir.[63]

Şarbon ile mücadelede alınan sıhhi tedbirlerin yetersizliği 1890'lı yıllarda kendini göstermeye başlamıştır. Küçükçekmece'de başlayan şarbon salgını, devleti yeni ve zorunlu birtakım önlemler almaya sevk eden sürecin de başlatıcısı olmuştur. Şubat 1891'de Meclis-i Vükelada şarbon konusunda Pasteur usulü aşılama yapılması konusu ilk defa gündeme gelmiştir. Buna göre durum şu şekilde özetlenmiştir:

> "Küçükçekmece kazasında pek mühlik ve hayvanat ile beraber insana dahi sârî olan şarbon illeti zuhur ettiğinden ve bunun def'i hayvanatın Pasteur usulüne tevfikan telkihi maddesi ise de bu bâbda vakit-sizlik vukû bulacak olur ise vehâmeti intâc edeceğinden bahisle ameliyat-ı telkihiyenin bu işe kesb-i vukûf etmiş olan bir zatın idâresinde icrâsı lüzûmuna dâir..."[64]

Meclis-i Vükelanın konu hakkındaki 9 Şubat 1891 tarihindeki kararına bakıldığında, Pasteur usulü aşılamanın yapılması için Dersaadet civarında satılık çiftlik bulunmadığından aşılamanın bir an önce yapılması amacıyla Emlak-ı Hümayun çiftliklerinden birinin tahsisinin gerekliliği belirtilmiştir. Böylelikle kurumlarla müzakere sonrasında bir yer tahsis edilerek aşılama işlemlerinin yürütülmesi amacıyla Paris'ten de aşıların getirilmesinin elzem olduğu ifade edilmiştir.[65] Konuyla ilgili olarak öncelikle Ayamama veya Kurbağlıdere Çiftlikat-ı Hümayunu düşünülmüşse de bu çiftliklerin şehir içinde bulunması, şarbonun insana da bulaşan bir hastalık olması nedeniyle bu durum uygun görüşmemiştir. Bu nedenle, Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlı olan Halkalı Çiftliğinde veya nezaretin uygun gördüğü bir yerde laboratuvar kurulması kararlaştırılmıştır.[66]

[60] BOA, İ.DH. 1010/79739. BOA, Y.MTV. 25/1. BOA, Y.PRK.SGE. 2/73.

[61] BOA, DH.MKT. 1409/49. BOA, DH.MKT. 1398/10.

[62] BOA, DH.MKT. 1540/63.

[63] BOA, DH.MKT. 1558/100. BOA, DH.MKT. 1584/7

[64] BOA, MV. 62/34.

[65] BOA, MV. 62/34.

[66] BOA, İ.DH. 1216/95213.

Halkalı Çiftliğinin inşaatı tamamlanmadığından burada bir tesis kurulmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır.[67]

Kurumlar arasındaki bürokratik yazışma süreçleri devam ederken Küçükçekmece'de Alibey Çiftlik-i Hümayununda devam eden şarbon hastalığı, kordon usulü uygulanarak kontrol altına alınmıştır.[68] Küçükçekmece'nin yanı sıra Anadolu'da da şarbon hastalığına yönelik hayvan telefatı fazla olan vakalar yaşanmıştır. Temmuz 1892'de Van vilayetine bağlı Hamidiye ve Elbak kazalarında meydana gelen şarbon (belgelerde cemre olarak geçmektedir) hastalığı nedeniyle 20.000'den fazla koyun telef olduğundan hastalığın önünün alınması için valiliğe yazı gönderilmiştir. Konu hakkında "Cemre hastalığının Pasteur usulünde telkih icrası suretinden başka çare-i tedavisi olmayıp bu usulün Dersaadet'çe tecrübesinin icrasıyla menfaati görüldüğü halde tamimi..."ne vurgu yapılmıştır.[69] Bu nedenle Pasteur usulü aşılama yapılması adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebinde bir ameliyathane kurulması düşünülmüştür. Diğer taraftan ise sorgulayıcı bir yaklaşımla Pasteur usulü aşılama yapılmasından menfaat sağlanıp sağlanmayacağına yönelik bir komisyon kurularak inceleme yapılması düşünülmüşse de "Avrupa'da şimdiye kadar icra edilen müteaddid tecrübeler ile sabit olacağına nazaran bunun için komisyon teşkiline hacet olmadığına" karar verilmiştir. Konu hakkında uzman görüşünü bildiren Chantemesse, şarbon aşısının İstanbul'da üretilmesi için hem mükemmel dereceye sahip bir laboratuvarın gerekli olduğu hem de bu aşılamayı yapacak mahir bir hekimin gerektiğinin altını çizmiştir. Çünkü aksi durumda Avusturya'daki gibi aşılama yapılan binlerce hayvanın telef olduğu gibi vahim bir tabloyla karşı karşıya kalınabilirdi. Chantemesse, bu nedenle de aşının Pasteur Enstitüsünden temin edilerek aşılama faaliyetlerinin yürütülmesinin doğru olacağını belirtmiştir.[70] Böylelikle aşının Halkalı Ziraat Mektebinde, mektebe ait 5-10 koyun üzerinde uygulanmasından sonra hızlı bir şekilde aşılama faaliyetlerinin yürütülmesi uygun görülmüştür. Çalışmaların ardından fayda sağlandığı anlaşılınca, aşılamanın her yerde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.[71] Bu doğrultuda aşılamanın sınırlı bir bölgede uygulanması amacıyla 11.760 kuruşluk bir ödenek çıkarılmıştır.[72]

Pasteur Enstitüsünden gelen şarbon aşılarından olumlu sonuçlar elde edildikten sonra 1899'da Bakteriyolojihâne Müdürü Mösyö Nicolle'ün öncülüğünde şarbon aşısının üretilmesi uygun görülmüştür. Ancak ne kadar hayvanın aşılanması gerektiği bilinmediğinden, öncelikle aşı ile şırıngaların Paris'ten getirilmesi için 15.000 kuruşluk bir masraf çıkarılmıştır.[73] Daha sonrasında Dersaadet ve civarı için Paris'ten getirilen 32.000 doz şarbon aşının yapılması için 25 Nisan 1900 tarihinde aşılamaya başlanmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi Numune Çiftliği, 3. Daire-i Belediye dahilinde Rum ve Ermeni Hastahaneleri, 4. Devair-i Belediye, 8. Devair-i Belediye, Suyolu Nahiyesi, Küçükçekmece, Büyükçekmece, Silivri ve Çatalca'da 31.938 Pasteur usulü ile hayvanlar aşılanmıştır. 28.050 koyun, 3.796 keçi, 30 inek, 17 keçi, 15 öküz, 13 beygir, 5 dana, 6 tay ve 5 boğa olmak üzere 31.838 hayvan aşılanmıştır. Aşılamanın kayıt altına alınması amacıyla: "Sâye-i Muvaffakıyet-vâye-i Hazret-i Hilafet-Penâhî'de [1]316 Senesinde Üçüncü, Dördüncü, Sekizinci Devair-i Belediye Dahilinde Bazı Mahallerle Nefs-i Küçükçekmece ve Çekmece-i Kebir ve Silivri Kazaları'na Merut Kura ve Çiftlikat Hayvanatına İcra Kılınan Şarbon Telkihatını Mübeyyin Cetvel" hazırlanmıştır. Hazırlanan cetvelde koyun, keçi, boğa, öküz, inek, tay, beygir ve keçi hayvanından kaç tane aşılandığına yer verilmiştir. "Birinci Madde-i Mülakkaha Tarih-i Zerki" ve "İkinci Madde-i Mülakkaha Tarih-i Zerki" başlığı ile aşılama tarih gün ay yıl şeklinde kaydedilmiştir.

[67] BOA, DH.MKT. 1825/40.

[68] BOA, DH.MKT. 1827/116.

[69] BOA, DH.MKT. 1974/31.

[70] BOA, İ.HUS. 16/81. BOA, Y.A.HUS. 280/52.

[71] BOA, BEO. 316/23681. BOA, Y.A.HUS. 285/31.BOA, DH.MKT. 171/11.BOA, ŞD. 517/18. BOA, BEO. 282/21111.

[72] BOA, İ.OM. 2/31. BOA, BEO. 571/42788.

[73] BOA, BEO. 1296/97179. BOA, İ.OM. 5/41.

Hayvanın sahibinin ismi, aşının yapıldığı yer kaydedilmiştir. Ayrıca konuyla alakalı ek görüş veya belirtilmesi gereken bir nokta varsa ek bilgi olarak kaydedilmiştir. Aşılama her hayvan için 12 gün ara gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere toplamda 49 gün süren şarbon aşılamaları sırasında başarıları görülen kişiler ise taltif edilmiştir.[74]

Tablo 1. Osmanlı'da Şarbon Aşılaması Sırasında Başarı Gösterenler[75]

Memuriyet	İsim	Taltifât
Emanet Baytar Müfettişi Muavinlerinden Kolağası	Osman Nuri Efendi	İftihar Madalyası
Bakteriyolojihane-i Şahane Muavinlerinden Tabib Sağ Kolağası	Refik Efendi	İftihar Madalyası
Bakteriyolojihane-i Şahane Muavinlerinden Sol Kolağası	Ziya Efendi	İftihar Madalyası
Emanet Baytar Müfettiş Muavinlerinden 4. Daireye Memur Yüzbaşı	Hüseyin Efendi	İftihar Madalyası
Emanet Baytar Müfettiş Muavinlerinden Yüzbaşı	Hüseyin Hüsnü Efendi	İftihar Madalyası
Etıbba-i Mülkiye-i Baytariyeden Emanet Baytar Müfettiş Muavini	Oseb Efendi	İftihar Madalyası
Etıbba-i Mülkiye-i Baytariyeden Emanet Baytar Seyyar Memuru	Hüsnü Efendi	İftihar Madalyası
Etıbba-i Mülkiye-i Baytariyeden Emanet Baytar Memuru	Osman Azmi Efendi	İftihar Madalyası
Etıbba-i Mülkiye-i Baytariyeden Emanet Baytar Memuru	Gabor Efendi	İftihar Madalyası
Etıbba-i Mülkiye-i Baytariyeden Emanet Baytar Memuru	Garabet Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Sinto? Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Adil Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Hüsnü Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Halil İbrahim Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Hasan Sırrı Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Lebib Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Tayyar Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Sami Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Halil Kamil Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Abdi Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Hüseyin Remzi Efendi	İftihar Madalyası
Mülkiye Baytar Mektebi Talebesinden	Habib Efendi	İftihar Madalyası
Tıbbiye-i Mülkiye Talebesinden	Feridun Efendi	İftihar Madalyası
Küçükçekmece Kazası Kaymakamı	Rasih Efendi	4. Rütbe Osmanî
Suyolu Nahiyesi Müdürü	Hamid Bey	4. Rütbe Mecidî

Osmanlı, şarbon ile mücadele konusunda oldukça hassas davranarak hayvan sahiplerini gücendirmemek ve onların aşılama çalışmalarına engel olmamaları için herhangi bir olumsuzluk durumunda tazminat ödenmesini uygun görmüştür. Aşının gereklerinin ise hayvan sahiplerine uygun bir dil ile anlatılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır.[76] Şarbon aşı çalışmalarının başarı ile tamamlanmasının ardından, 1901'de Bakteriyolojihane-i Şahanede şarbon aşısının üretilmesi gündeme gelmiş olup Nicolle konuyla ilgili araştırma yürütmüştür. Buna göre aşı patentinin Pasteur Enstitüsüne ait olduğu, üretimin bir şirketin tekelinde olduğu ve şirketin ise aşının hazırlama yöntemini gizli tuttu tespit edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı'nın üretim yapabilmesine izin verilmesi için 50.000 franklık bir ödeme ile uygulanacak olan her dozdan da 1 santim ücret istenmiştir. Nicolle, gerekli izinlerin alınarak, aşının üretilmesi için uygun bir yer tahsis edilmesini

[74] BOA, ŞD. 528/12. BOA, Y.MTV. 203/129.

[75] Osmanlı'da Şarbon Aşılaması Sırasında Başarı Gösterenler

[76] BOA, DH.MKT. 2375/34. BOA, DH.MKT. 2418/93.

talep etmiştir. Buna göre Nicolle, 1 milyon doz aşı üretmek için gerekli alet edevat masrafı olarak 500 liralık bir ödenek tahsis edilmesini istemiştir. Ancak Bakteriyolojihane-i Şahanede ödenek ve personel sorunu bulunması, belirtilen masrafın külliyetli olması ve birtakım problemler nedeniyle Nicolle'ün Ağustos 1901'de Pasteur Enstitüsüne dönmesi bu istekleri âtıl bırakmıştır. Ardından Bakteriyolojihane-i Şahanenin baytarlık kısmı Bakteriyolojihane-i Baytari adıyla Mülkiye Baytar Mektebine nakledilmiştir. 1903'te Mülkiye Baytar Mektebinde şarbon aşısı hazırlanması için bir defaya mahsus olarak 40.000 kuruş ve aylık 4.925 kuruşluk bir masraf kalemi belirlenmiştir. Bu meblağın Muayene-i Hayvanat Rüsumu'ndan ödenmesi ve ahaliden aşı ücreti alınmaması kararlaştırılmıştır. Ancak çiftlik sahipleri ile zenginlerden çok miktarda aşı talep eden olur ise her dozunun 10 paraya satılacağı belirtilmiştir. Ayrıca 1903 yılında hazırlanması planlanan 300.000 doz şarbon aşısına yönelik 59.100 kuruşluk bir ödenek ayrılması öngörülmüştür.[77]

Tıbbi Bilginin Entegrasyonu: II. Abdülhamid Dönemi'nde Pasteur Enstitüsüne Gönderilenler

II. Abdülhamid'in, Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi ve Hüseyin Hüsnü Beylerden oluşan Osmanlı ilmî heyetini 1886'da Paris'e göndermesi, Pasteur ve Pasteur Enstitüsü ile olan münasebetlerin başladığı dönemdir. Heyet, Paris'ten döndükten sonra idari ve ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Zoeros Paşa öncülüğünde 1887'de Dâülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi kurulmuştur. Paşa'nın bu müessesedeki çalışmalarının Osmanlı tıbbına etkileri önemlidir. Ancak çalışmalarını bu müessese ile sınırlandırmayan Zoeros Paşa, *M. Le Docteur Pasteur et ses Decouvertes et Specralement de sa Methode Preventive Contre la Rage* (M. 1887), *Makalat-ı Tıbbiyeden Dâülkelp ve Usul-i Pasteur" (1304)* ve *"Müessesat-ı Nafia-ı Hazret-i Padişahiden Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi* (1317) adlı eserleri Pasteur Enstitüsündeki (bu tarihlerde Pasteur Enstitüsü kurulmamış olup Pasteur Ameliyathanesi de denilebilir) ve Dâülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesindeki çalışmalarının tezahürüdür.[78] Paris'teki ilmî heyet içerisinde yer alan Hüseyin Remzi Bey'in ise 59 kitabı bulunmakta olup (bunlardan 41 tanesi basılmıştır) bunlardan *Kuduz İlleti ve Tedavisi* adlı eseri Pasteur Enstitüsündeki gözlemlerini, kuduz hastalığı, aşılama ve tedavi usullerine yer vermiştir. Ayrıca Pasteur'ün ameliyathanesi ve çalışmalarına da yer verilmiştir. Ayrıca Fransızcadan tıp ve sağlık ile ilgili bazı kitapların da çevirisini yapmıştır.[79] Osmanlı ilmî heyetindeki son isim olan Hüseyin Hüsnü Bey ise 4 eser kaleme almış olup bunlardan birisi Fransızcadan tercümedir. Ayrıca Hüseyin Remzi ve Hüseyin Hüsnü Beyler, Paris'te bulundukları sürece almış oldukları eğitiminin bir göstergesi olarak yurda döndükten sonra 1887'de, *Mikrob, Emrâz-ı Sârîye ve Şarboniyenin Vesâil-i Sirâyeti ve Usûl-i Telkîhiyesi* (Mikrop, Bulaşıcı Hastalıklar, Şarbon Hastalığının Bulaşma Yolları ve Aşılama Yöntemi) adlı eseri yayınlamışlardır. Karacaoğlu'nun belirttiği üzere bu eser:

> "Büyük ölçüde Dr. Edouard Louis Trouessart'ın (1842-1927) Les Microbes, Les Ferments et Les Moisissures (Mikroplar, Mayalar ve Küfler, 1886) adlı yapıtından ve şarbon hastalığı ile istatistikî bilgilerin verildiği zeyl bölümünün de Dr.Charles Chamberland'ın (1851-1908) Le Charbon et la Vaccination Charbonneuse d'Après les Travaux Récents de M. Pasteur (Pasteur'ün Son Çalışmalarının Ardından Şarbon ve Şarbon Aşısı, 1883) adlı kitabından kısaltılarak çevrildiği gösterilmişse de; yeri geldikçe yazarların Paris gözlemlerini ve edinimlerini de nakletmeleri, kitabı basit bir tercüme olmaktan çıkarmaktadır."[80]

[77] Yıldırım, "Bakteriyolojihane-i Şahane'de Veteriner Bakteriyoloji 1893-1901", 182. BOA, BEO. 1635/122614. BOA, ŞD. 530/17. BOA, İ.OM. 9/29.

[78] Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, Cilt II. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu vd.). (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008), 849-851.

[79] Karacaoğlu, "Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö.1896) Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyaloğu," 71.

[80] Emre Karacaoğlu, "Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in 'Mikrob' Adlı Eseri ve Tıp Tarihimiz Açısından Önemi," *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 22/2 (2014), 49,50.

Osmanlı ilmî heyetinin Pasteur ile başlattığı bu ilk temaslar sonrasında yine dönem dönem Pasteur Enstitüsüne tabipler gönderilmiştir. Bu bağlamda Celaleddin Muhtar (Özden) Bey 1887'de Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahaneden mezun olduktan sonra öncelikle Zoeros Paşa'ya muavin olarak kuduz laboratuvarında çalışmıştır. 1889'da Dâülkelp ve Emraz-ı Cildiye Muavini olarak öğrenimini tamamlamak üzere Paris'te ünlü cildiyecilerin yanında çalışmış, aynı zamanda Pasteur Enstitüsünde eğitim görmüştür. Burada çalışmalarına devam ederken I. Dermatoloji Kongresi'ne katılmış olup 1892'de Fransız Dermatoloji ve Sifilografi Derneğine üye olarak seçilmiştir. 1893 kolera salgını hakkında vermiş olduğu rapor Pasteur Enstitüsü tarafından onay alınca Mabeyn Tabibi olmuştur. Uzun yıllar deri ve frengi muallimliği yürütmüştür. Celaleddin Muhtar Bey, Türkçe ve Fransızca tıbbi birçok eser kaleme aldığı gibi Fransızcadan da önemli tıbbi eserleri Türkçe literatüre katmıştır.[81]

Osmanlı'da 1887'den itibaren bakteriyoloji ile ilgili çalışmaların hız kazanması üzerine, bu anlamda Pasteur Enstitüsü adeta bir basamak olarak kullanılmıştır. 1883'te Mekteb-i Tıbbiyeden mezun olan Hasan Zühdü Bey, tabip olarak çeşitli görevler yürüttükten sonra 1890'da bakteriyoloji tahsili için Fransa'ya Val-de Grace Askeri Tıp Okuluna gönderilmiştir. 1892 tarihinde ise Pasteur Enstitüsünde ve kuduz laboratuvarında çalışmıştır. İstanbul'daki 1893 kolera salgınında önemli hizmetleri görülen Hasan Zühdü Bey, Chantemesse'nin çalışmalarına da yardımcı olmuştur. Ayrıca Bakteriyolojihane-i Şahanenin kurulmasında ve kurumsallaşmasında Nicolle ile çalışmıştır. Hüseyin Remzi Bey'in ölümünün (1896) ardından Telkihhane-i Şahanede müdür olarak görev almıştır. 1897'de Osmanlı-Yunan harbine gönüllü olarak katılan Hasan Zühdü Bey, harp esnasında tifüsten ölmüştür. Hasan Zühdü Bey'in Fransızca'dan tercüme ettiği *Mir'ât-ı Tıb* (1307) adlı eseri bulunmaktadır. Rıfat Hüsameddin Paşa 1886'da Mekteb-i Tıbbiyeden mezun olmuş, daha sonrasında Hasan Zühdü Bey ile Fransa'ya giderek Val-de Grace Askeri Tıp Okulunda ve Pasteur Enstitüsünde eğitim görmüştür. Teşrih-i marazi muallimliği ve iç hastalıkları ile ilgili dersleri yürüttüğü gibi 1897'de Telkihhane-i Şahanede müdür olmuştur. 1908'de tekrar Paris'e gitmiş olan Rıfat Hüsameddin Paşa, burada tıp ve bakteriyoloji konusundaki bilgisini arttırmıştır. Telkihhanedeki çalışmalarında oldukça başarı gösteren Rıfat Hüsameddin Paşa, *Telkihhane-i Şahane'nin 1317 Senesine Mahsus İstatistik Risalesi*'ni de hazırlamıştır.[82]

Tablo 2. II. Abdülhamid Dönemi'nde Pasteur Enstitüsüne Gönderilenler[83]

Yıl	İsim
1886	Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi, Hüseyin Hüsnü
1889	Celaleddin Muhtar (Özden)
1890-1892	Hasan Zühtü (Nazif), Rıfat Hüsamettin Paşa, Hafız Hilmi
1896	Şerif Yusuf (Soylu)
1901	Argyropoulos
1901-1902	Galip
1904	Photiades

Tablo 2'de görüldüğü üzere II. Abdülhamid Dönemi'nde 11 kişi Pasteur Enstitüsüne gönderilmiştir. Burada kuduz tedavisi, dispanser, bulaşıcı hastalıkların incelenmesi ve mikrobiyoloji araştırmalarında bir merkez konumunda olan Pasteur Enstitüsü kurslarında "Cours de Microbie Technique"de önemli tıbbi eğitimler almıştır.[84]

[81] İhsanoğlu, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi,* Cilt II, 1298-1301. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 33-35.

[82] Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 24-26. İhsanoğlu, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi,* Cilt II, 886,887. Esin Kahya, "Fransa'da İhtisas Yapmış Olan Türk Hekimlerinden Bazıları," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 31/1–2 (1987), 245–262.

[83] Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 125.

[84] Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 125.

Pasteur Enstitüsünden Osmanlı'ya Gelenler

II. Abdülhamid'in Pasteur ile olan birebir münasebetleri 1893'te, İstanbul'daki kolera salgınında kendini göstermiştir. Pasteur, Paris'te Osmanlı Sefareti'ne ihtiyaç duyulması halinde Fransa Sağlık Daireleri Müfettiş Yardımcısı Dr. Andre Chantemesse'i İstanbul'a göndereceğini belirtmiştir. Chantemesse, Abdülhamid'in isteği doğrultusunda 26 Eylül 1893'te İstanbul'a gelmiştir. Chantemesse salgın ile mücadele konusunda geziler yaparak gözlemlerini ve tavsiyelerini rapor halinde belirtmiştir. Kolera salgını hakkında Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede konferanslar vermiştir. Ayrıca bakteriyoloji işleri için ayrı bir laboratuvar kurulmasını tavsiye ederek konu hakkında bir de proje sunmuştur. Chantemesse'in çalışmaları II. Abdülhamid tarafından takdir görmüş olup kendisine Ekim 1893'te 300 lira ve 7 Kasım 1893'te Paris'e dönüşünde 1.200 lira bahşiş verilmiştir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahaneye üye olan Chantemesse, hizmetleri sebebiyle Altın İmtiyaz Madalyası ile taltif edilmiştir.[85]

Chantemesse'in Paris'e dönme kararının ardından, kendisinden bir isim önermesi istenilince, Pasteur Enstitüsünden Maurice Nicolle'ü tavsiye etmiştir. Bu doğrultuda Nicolle, 3 Kasım 1893'te İstanbul'a gelmiştir. Pasteur Enstitüsünün öneri ve tavsiyeleri ile kuruluş süreci başlayan Bakteriyolojihane-i Şahanenin müdürlüğüne Nicolle getirilmiştir. Nicolle idarecilik görevinin yanı sıra kolera ile mücadele komisyonu, salgın hastalıkların önlenmesi için su tahlili, Bakteriyolojihane-i Şahanenin eksiklerinin tamamlanması ve Mekteb-ı Tıbbiye-i Şahanede öğrencilere bakteriyoloji derslerinin verilmesi konusunda çalışmalar yürütmüştür. Pasteur Enstitüsünden gelmiş olan bir diğer isim olan Lourmier, Bakteriyolojihane-i Şahanede laborantlık görevini yürütmüştür. Nicolle'ün öncülüğünde Bakteriyolojihane-i Şahanede çeşitli aşı çalışmaları yürütülmüş ve bu çalışmalar *Annales de l'Institut Pasteur* olmak üzere çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmıştır. Bakteriyolojihane-i Şahane Müdürü Nicolle, çeşitli sebeplerden dolayı 1901'de istifa ederek Pasteur Enstitüsüne geri dönmüştür.[86]

Tablo 3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Pasteur Enstitüsü'nden Osmanlı'ya Gelenler[87]

Yıl	İsim
1893-1894	Andre Chantemesse
1893-1901	Maurice Nicolle
1894	Lourmier
1899-1900	Auguste Charles Marie
1900-1911	Paul Ambroise Remlinger

Pasteurienlerin etkisi Osmanlı'da o kadar fazlaydı ki Pasteur Enstitüsünden 1899'da İstanbul'a gelen Auguste Charles Marie, Zoeros Paşa'nın yönetimindeki Dâülkelp Tedavihanesinin müdürlüğünün, kendisine neden verilmediğine yönelik olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezaretine bir tercüman vasıtasıyla müracaat etmiştir. Kendisine Zoeros Paşa'nın idaresinde çalışması gerektiği bildirildiğinde ise durumu, Pasteur Enstitüsü müdürü olan Dr. Roux'a aktarmıştır. Hatta durum o kadar ileri gitmiştir ki Dâülkelp Tedavihanesinin müdürlüğünün Marie'ye verilmemesi durumunda Bakteriyolojihane-i Şahane Müdürü Nicolle ile Paris'e döneceklerini belirtmiştir. Bu durum karşısında Zoeros Paşa azledilerek, Haziran 1899'da Dâülkelp Tedavihanesi Müdürü olarak Marie atanmıştır. Ancak Marie, bir görevde bir yıl bile kalmadan, ailevi sebeplerden dolayı

[85] Nuran Yıldırım, Hakan Ertin, "1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları," *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi* Özel Sayı (2020): 89. Sinan Çakır, "Bakteriyolojihane-i Şahane'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 34.

[86] Emre Karacaoğlu, "Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'nin İlk Müdürü Dr. Maurice Nicolle'e (1862-1932) Dâir Bazı Arşiv Belgeleri," *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 23/2 (2015), 42-44. Çakır, "Bakteriyolojihane-i Şahane'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", 61. Yıldırım, Ertin, "1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları", 89-92.

[87] Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 126.

Paris'e gidince Dâülkelp Tedavihanesi ile ilişiği kesilmiştir.[88] Bu gelişmelerin ardından Pasteur Enstitüsünün müdürü ve Pasteur'un ünlü öğrencilerinden Dr. Roux'un önerisi doğrultusunda, Tunus'ta askeri laboratuvar şefi olarak görev yapan Paul Ambroise Remlinger, hem Dâülkelp Tedavihanesine müdür hem de Bakteriyolojihane-i Şahaneye müdür olarak atanmıştır. Remlinger, henüz 30 yaşına gelmeden böyle önemli görevlere getirilmiş olması bir takım tecrübe eksikliklerini de beraberinde getirmiştir. Çünkü Dâülkelp Tedavihanesine müdür olmasına rağmen kuduz hastalığına aşina değildi ve bu müessese de bilgisini geliştirmek için iyi bir fırsat yakalamıştır. Remlingler, idari görevlerinin yanı sıra Mekteb-i Tıbbiyenin askerî ve mülkî sınıfları ile Mekteb-i Harbiyenin baytar sınıflarına bakteriyoloji dersleri vermiştir. Remlinger'in çalışmaları takdir gördüğünden 1902'de kendisine İkinci Rütbeden Mecidî nişanı takdim edilmiştir. Remlinger'in İstanbul'da kaldığı 1910 yılına kadar Bakteriyolojihane-i Şahane, önemli ilerlemeler kat etmiş olup bilimsel çalışmalar devam etmiştir. Ayrıca kuduz başta olmak üzere birçok hastalıkla ilgili keşif ve incelemelerde bulunularak, bilimsel dergilerde yayınlanmıştır. Remlinger, II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı'da görev yapan son pasteurien olarak çalışmalarını layıkıyla yürütmüştür.[89]

Sonuç

Mikrobiyoloji alanında Batı'da 19. yüzyılda meydana gelen gelişmeler halk sağlığı uygulamalarını ve koruyucu hekimlik uygulamalarının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda salgın hastalıklarla mücadele eden Osmanlı Devleti tarafından yakından takip edilmiş ve 19. yüzyılda toplumun ihtiyaçları özelinde bilimsel temelli sağlık politikalarının geliştirilmesini sağlamıştır. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde, padişahın da Batı'daki tıbbi gelişmelere ve beraberinde halk sağlığının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik özel ilgi, sağlık politikalarının bu eksende geliştirilmesini sağlamıştır.

Pasteur'ün mikrobiyoloji alanındaki çalışmaları koruyucu ve tedavi edici sağlık politikalarına farklı bakış açıları kazandırmıştır. Pasteur'ün 1885 yılında geliştirdiği kuduz aşısı, bilim dünyasına duyurduktan sonra II. Abdülhamid'in emriyle 7 ay gibi kısa bir süre içerisinde Fransa'ya gönderilmek üzere bilim heyeti görevlendirilmiştir. Bu gelişme, halk sağlığı temelinde bilim politikalarının geliştirilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Ayrıca düzenlenen sağlık mevzuatlarıyla salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edecek sağlık tesisleri kurulmuş, bu sağlık tesislerinde hizmet verebilecek nitelikte sağlık profesyonelleri yetiştirilmiş, gezici sağlık hizmetlerinin yapılmasına yönelik uygulamalar geliştirilmiştir. Özellikle kuduz ve şarbon hastalığı konusunda tıbbi bilginin Osmanlı'ya entegrasyonu noktasında İstanbul'dan Pasteur Enstitüsüne gönderilen hekimler önemli bir rol oynamıştır. Kendi alanlarında uzman kişilerin bilginin kaynağı olan bu merkezde iyi bir eğitim rotasyonundan geçip İstanbul'a dönmeleri başka alanlarda yurt dışına görevlendirilecek olan sağlık personellerinin önünü açmıştır. Pasteur Enstitüsünden Osmanlı'ya gelen pasteurienlerin etkisi ise Osmanlı sağlık politikalarını kurumsal ve uygulama anlamında değerlendirmiş ve geri bildirimde bulunarak katkı sunmuşlardır.

Telkihhane-i Şahane başta olmak üzere müesseselerde hazırlanan istatistikler, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede ve uygulanan sağlık politikasının başarısını değerlendirmede açısından önemli sonuçlara ulaşmayı sağlamıştır. Bu sayede sağlık uygulamalarının koruyucu hekimlik temelinde Anadolu'ya yayılmasına aracılık etmiştir.

Sonuç olarak II. Abdülhamid'in tıp ve sağlık alanına özel ilgisi Pasteur ile olan münasebetleri başlatmıştır. Bununla birlikte sağlıkla ilgili diğer gelişmelerin takibi ve bu eksende bilimsel temaslar padişah emriyle bir politika haline getirilmiştir. II. Abdülhamid ile Pasteur etkileşimi, güncel bilimsel temele dayanan sağlık politikalarının günümüze kadar devam eden halk sağlığı ve koruyucu hekimlik uygulamaları yönüyle temelini

[88] BOA, Y.MTV. 194/108. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, 32-34.

[89] Çakır, "Bakteriyolojihane-i Şahane'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", 20,63.

oluşturduğunun güçlü bir kanıtı olarak gösterilebilir. Tüm bu gelişmelerin tamamı tıbbi bilginin güncel gelişmeleri takip edilerek ve bilimsel yönden güçlü referanslar temelinde sağlık hizmetlerini şekillendirerek sağlık alanında güçlü bir bilim-politika ilişkisi ortaya koymuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support: The authors have no conflict of interest to declare.

Yazar Bilgileri / Author Details

Ahmet Nizamoğlu (Dr)
[1] Kuruma bağlı değil / Non-affiliated, Kırşehir, Türkiye.
0000-0002-2792-3230

Arif Hüdai Köken (Doktor Öğretim Üyesi)
[2] Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye.
0000-0003-2188-4741

Hüseyin İlter (Doktor Öğretim Üyesi)
[3] Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye.
0000-0002-4452-8902

Kaynakça | Bibliography

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 1296/97179, 1354/101495, 1635/122614, 271/20301, 282/21111, 316/23681, 373/27927, 571/42788, 779/58415, 795/59583.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 171/11, 1384/17, 1386/50, 1409/49, 1517/60, 1540/63, 1558/100, 1560/78, 1562/91, 1825/40, 1827/116, 1974/31, 2069/35, 2375/34, 2418/93, 308/29, 1381/5, 1398/10, 1464/3, 1532/10, 1584/7.

Hariciye Tahrirat (HR.TH.) 67/73.

İrade Dahiliye (İ.DH.) 1010/79739, 1048/82322, 1063/83378, 1216/95213, 989/780067, 989/78144, 991/78260.

İrade Hususi (İ.HUS.) 16/124, 16/19, 16/81.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.) 88/5264.

İrade Orman ve Maadin (İ.OM.) 2/31, 5/41, 9/29.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 62/34.

Şura-yı Devlet (ŞD.) 365/66, 517/18, 528/12, 530/17.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 280/52, 285/31, 293/37.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) 25/1, 129/82, 194/108, 20/20, 203/129, 72/118, 75/61.

Yıldız Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH.) 4/56.

Yıldız Mabeyn Evrakı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE.) 2/73.

Zabtiye Defterler (ZB.d.) 315, 316.

Gazeteler / Newspapers

L'Éclaireur Du Gard, 6 Mai 1886.

L'Univers Illustré, 19 Juin 1886.

Le Petit Journal, 14 Janvier 1893.

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Akpınar, Deniz. Erhan, Ertuğrul. *Türkiye'de Bakteriyoloji Alanında Gelişmeler (1876-1938).* İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2020.

Aydın, Erdem. "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM* 15 (2004): 185-207.

Aykurt, Çetin. Aykurt, Filiz. "II. Abdülhamit'in Pasteur Enstitüsü ile Münasebetleri", *Uluslararası Söz, Sanat, Sağlık Sempozyumu,* Ed. Yüksel Topaloğlu, Barış B. Acar, Ayşe Nur Özdemir, Seda Çetin, 2016: 481-485.

Başustaoğlu, Ahmet. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mikrobiyoloji Tarihimize Bakış 1850-1923.* Ankara: Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği Yayınları, 2011.

Cavaillon, Jean Marc. Sandra Legout, "Louis Pasteur: Between Myth and Reality", *Biomolecules* 12/4 (2022): 1-22.

Çakır, Sinan. "Bakteriyolojihane-i Şahane'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Çavdar, Necati. Karcı, Erol. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Journal of Turkish Studies* 9/4 (2014): 255-286.

Çavuş, Remzi. "II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi," *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017): 45-61.

Ertuğrul, Levent. *Tıp Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Akademi Yayıncılık; 2010-2011.

Gordon Y. C. Cheung, Justin S. Bae, Michael Otto, "Pathogenicity and virulence of Staphylococcus aureus", *Virulance* 12/1 (2021): 547-569.

Gökmen, Ertan. "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Görevlileri ve Emeklileri", *OTAM* 52/3 (2022): 99-133.

Hayırlıdağ, Mustafa. "Dr. Alexander Zoeros Pasha (1842-1917): One of The First Bacteriologists", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 8/63 (2022): 1548-1551.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. Cilt II. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu vd.), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008.

Jubile De M. Pasteur. Paris: Gauthier-Villars Et Fils, Imprimeurs-Libraires, 1893.

Kahya, Esin. "Fransa'da İhtisas Yapmış Olan Türk Hekimlerinden Bazıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 31/1–2 (1987): 245–262.

Karacaoğlu, Emre. "Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö.1896) Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyaloğu", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 5/2 (2015): 69-83.

Karacaoğlu, Emre. "Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'nin İlk Müdürü Dr. Maurice Nicolle'e (1862-1932) Dâir Bazı Arşiv Belgeleri", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 23/2 (2015): 41-53.

Karacaoğlu, Emre. "Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in 'Mikrob' Adlı Eseri ve Tıp Tarihimiz Açısından Önemi," *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 22/2 (2014): 48-59.

Karacaoğlu, Emre. "Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in Mikrob Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.

Karacaoğlu, Emre. "Kuduz Hastalığına Dâir İlk Kitabımız: Kuduz İlleti ve Tedâvîsi", *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 23/3 (2015): 73-85.

Kılıç, Pelin İskender. "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Hastane Açma Girişimi ve Doktor Stecoulis", *History Studies International Journal of History* 13/1 (2021): 187-199.

Köken, Arif Hüdai. Nizamoğlu, Ahmet, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'in Kuruluşuna Kadar Osmanlı Sağlık Mevzuatına Genel Bir Bakış (1839-1922)", *Turkiye Klinikleri J Med Ethics* 33/1 (2024): 23-37.

Mitchell, A. M. Mitchell, T. J. "Streptococcus pneumoniae: virulence factors and variation", *Clinical Microbiology and Infection*, 16/5 (2010): 411-418.

Özbek, Erdal. Selahattin Atmaca, "Anaerop Bakteriler; İzolasyon, İdentifikasyon, Yeni Türlerin Oluşturduğu Hastalıklar" *Turk Mikrobiyol Cemiy Derg* 54/1 (2024): 1-14.

Özgün, Cihan. "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Bir İlletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Dâü'l-kelb (Kuduz Hastalığı)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2 (2017): 491-529.

Qi, Weilin. Ma, Cheng. Yan, Yun. Huang, Jianbin. "Chirality manipulation of supramolecular self-assembly based on the host-guest chemistry of cyclodextrin", *Current Opinion in Colloid & Interface Science* 56 (2021): 1-11.

Smith, Kendall A. "Louis Pasteur, The Father Of Immunology?," *Frontiers in Immunology* 3 (2012): 1–10.

Subhi Edhem, *Nevsal-i Baytarî*, Dersaadet: Agop Matyosyan Matbaası, 1334.

Unat, Ekrem Kadri. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme," *Mikrobiyoloji Bülteni* 4/3 (1970): 159-175.

Unat, Ekrem Kadri. *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970.

Vallery Radot, Rene. *R.M.M Pasteur, Histoire d'un Savant Par Un Ignorant.* Paris: J. Hetzel, 1883.

Yıldırım, Nuran. "Bakteriyolojihane-i Şahane'de Veteriner Bakteriyoloji 1893-1901", ed. Abdullah Özen, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu*, 2006: 171-184.

Yıldırım, Nuran. "II. Abdülhamid'in Saltanat Yıllarında Tıp, Sağlık ve Sosyal Yardım", *Bezmiâlem Aktüel* 21 (2018): 28-33.

Yıldırım, Nuran. "Zoeros Paşa'nın Paris Dönüşü Takdim Ettiği Rapor", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1 (1995): 91-97.

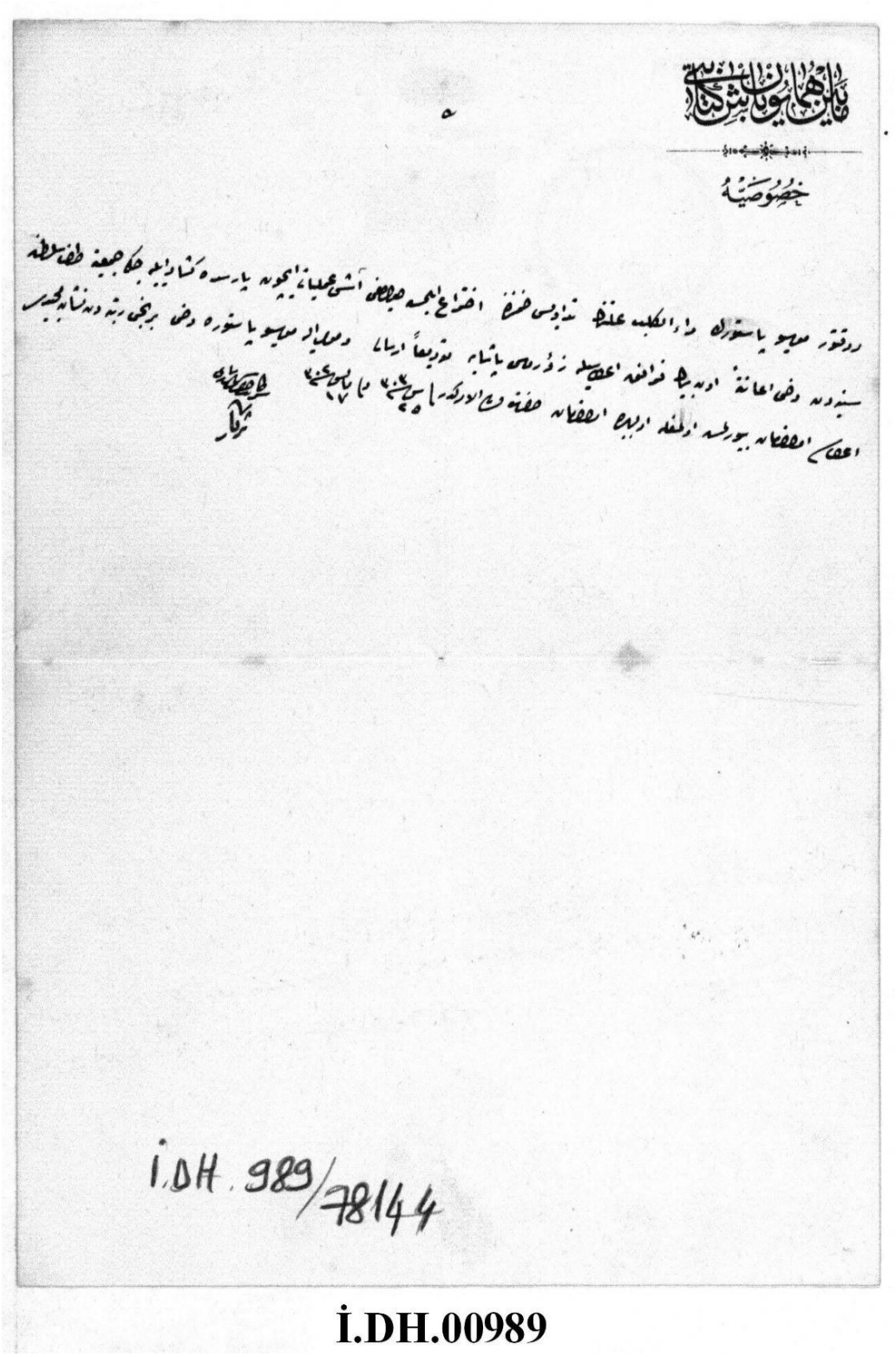
Yıldırım, Nuran. Ertin, Hakan. "1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları," *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi* Özel Sayı (2020): 85-101.

Yıldırım, Nuran. Özaltay, Bülent. "Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi,* Ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2012): 123-146.

Zoeros, Alexander. "Dâülkelb Ameliyâthânesi," in *Nevsâl-i Âfiyet, C. 1*, ed. Besim Ömer, İstanbul: Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2020.

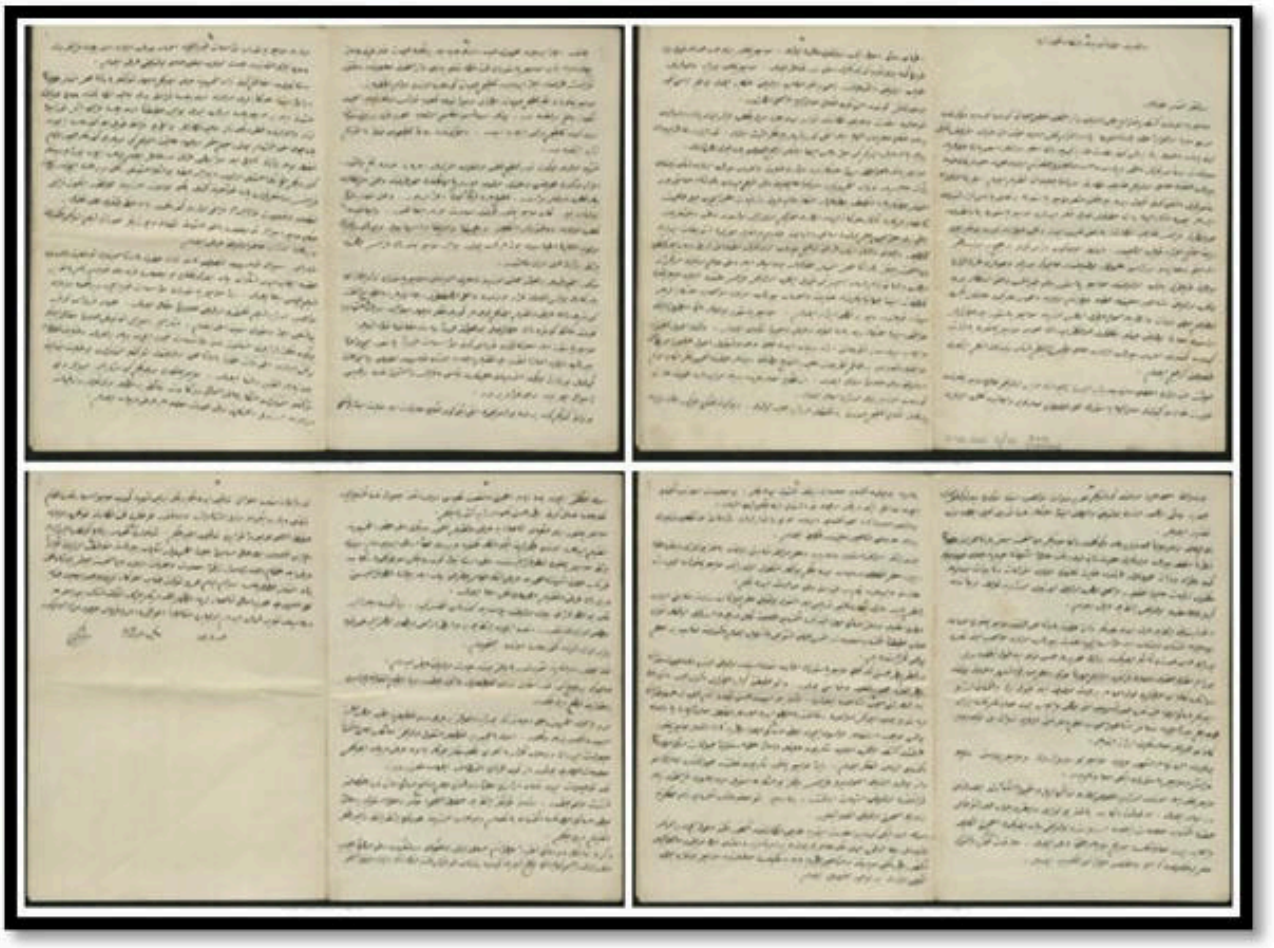
Zoeros, Alexander. *Dâü'l-kelb Ameliyathanesi,* Dersaadet: Tahir Bey'in 40 Numaralı Matbaası, 1317.

Ek | Appendix

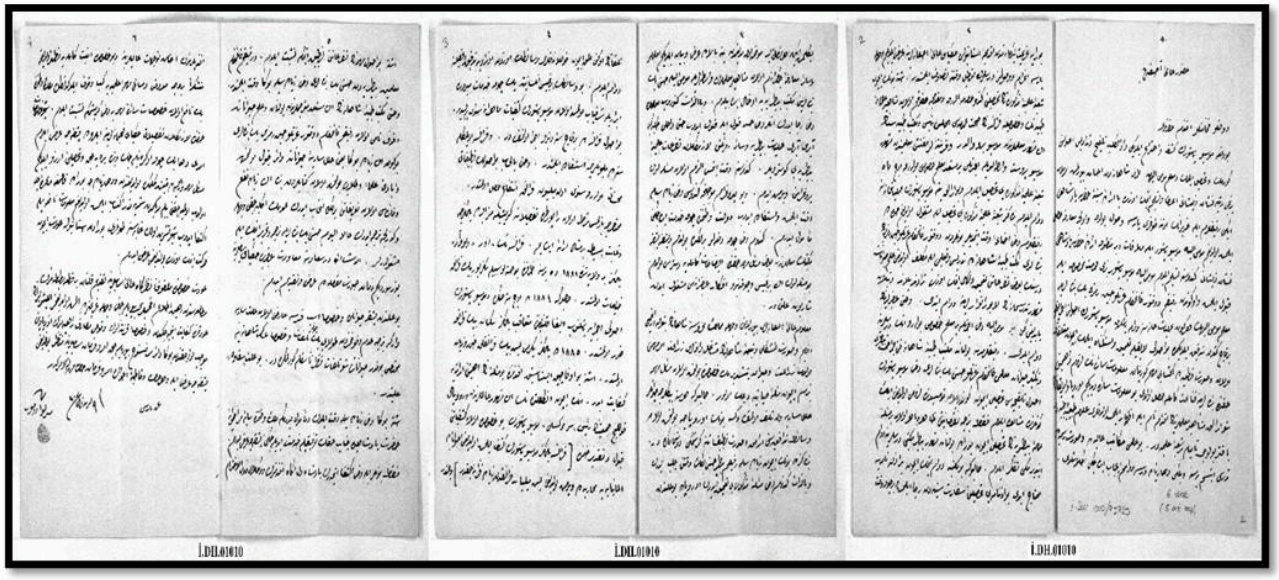
Kaynak: BOA, İ.DH. 989/78144.

Ek 1. II. Abdülhamid'in Pasteur'e verdiği 1. Dereceden Mecidi Nişanı ve Pasteur Enstitüsünün kurulması için yaptığı 10.000 franklık bağışı gösteren evrak. 29 Mayıs 1886.

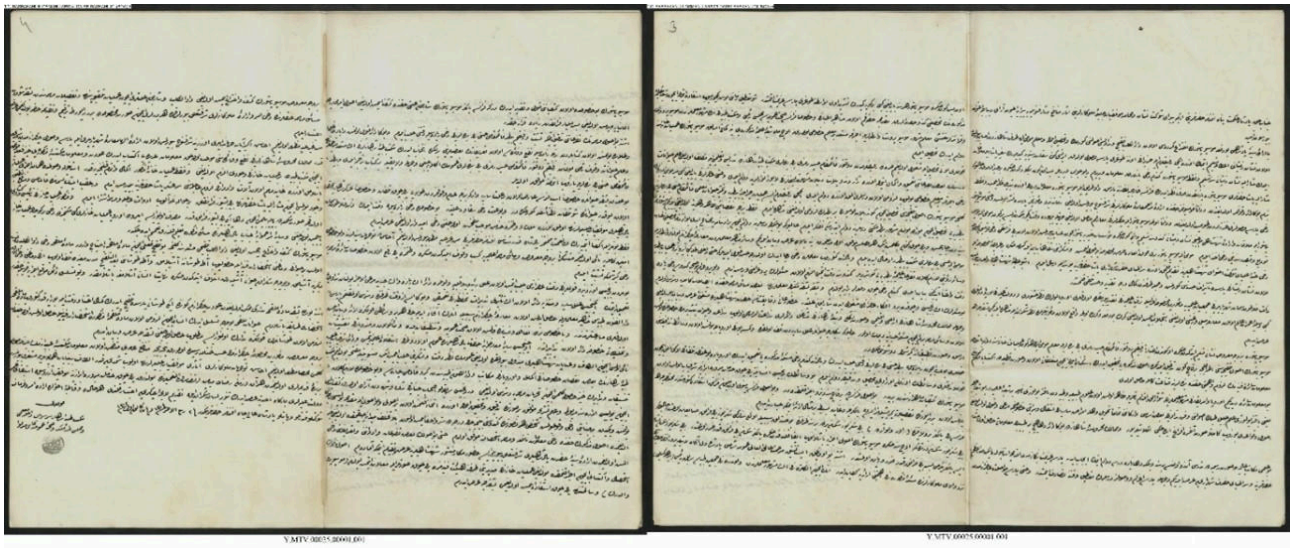
Kaynak: BOA, Y.PRK.SGE. 2/73

Ek 2. Zoeros Paşa'nın Paris'teki Pasteur ve Pasteur Enstitüsü ile İlgili İlk Raporu, 6 Temmuz 1886

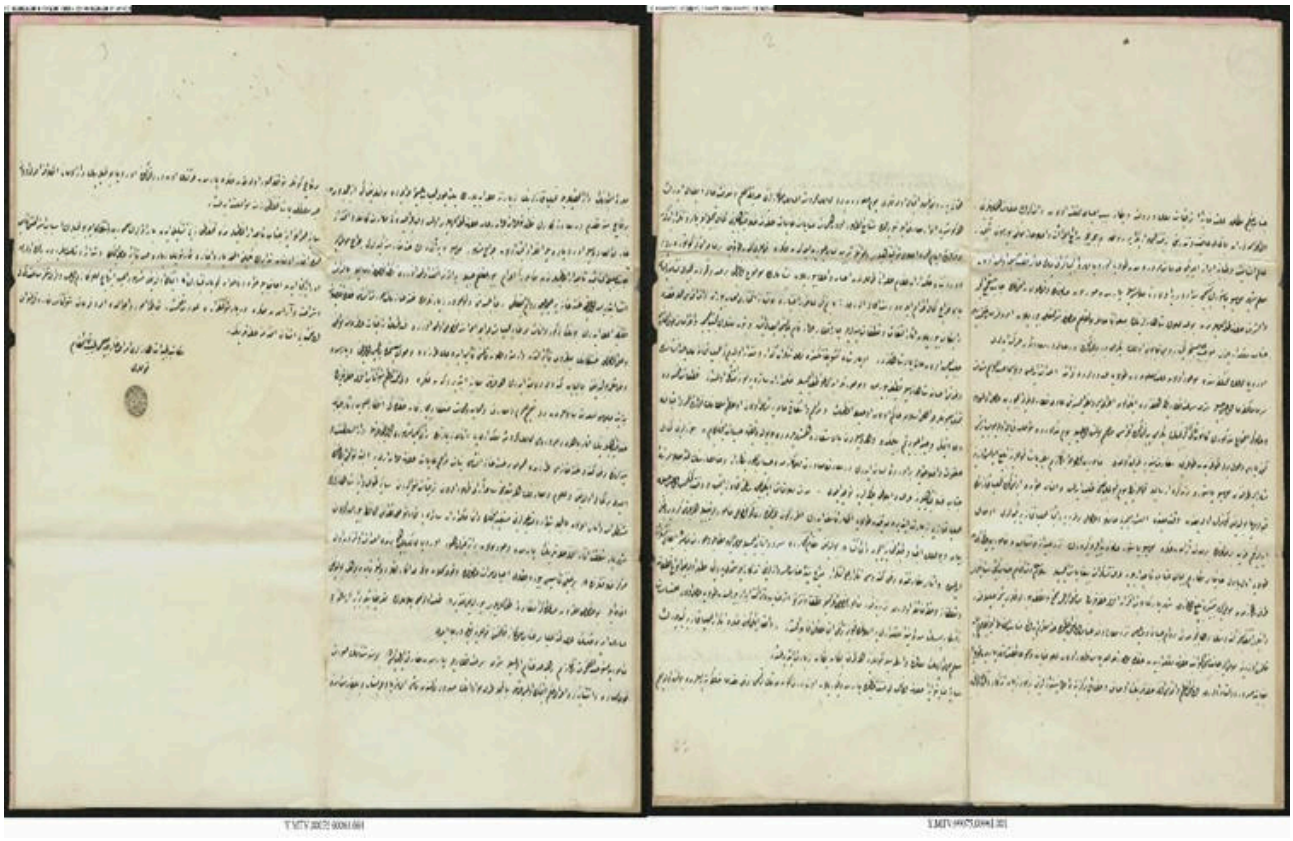
Kaynak: BOA, İ.DH. 1010/79739.

Ek 3. Zoeros Paşa'nın Paris'ten Pasteur ve Pasteur Enstitüsü ile İlgili İkinci Raporu, 21 Ekim 1886

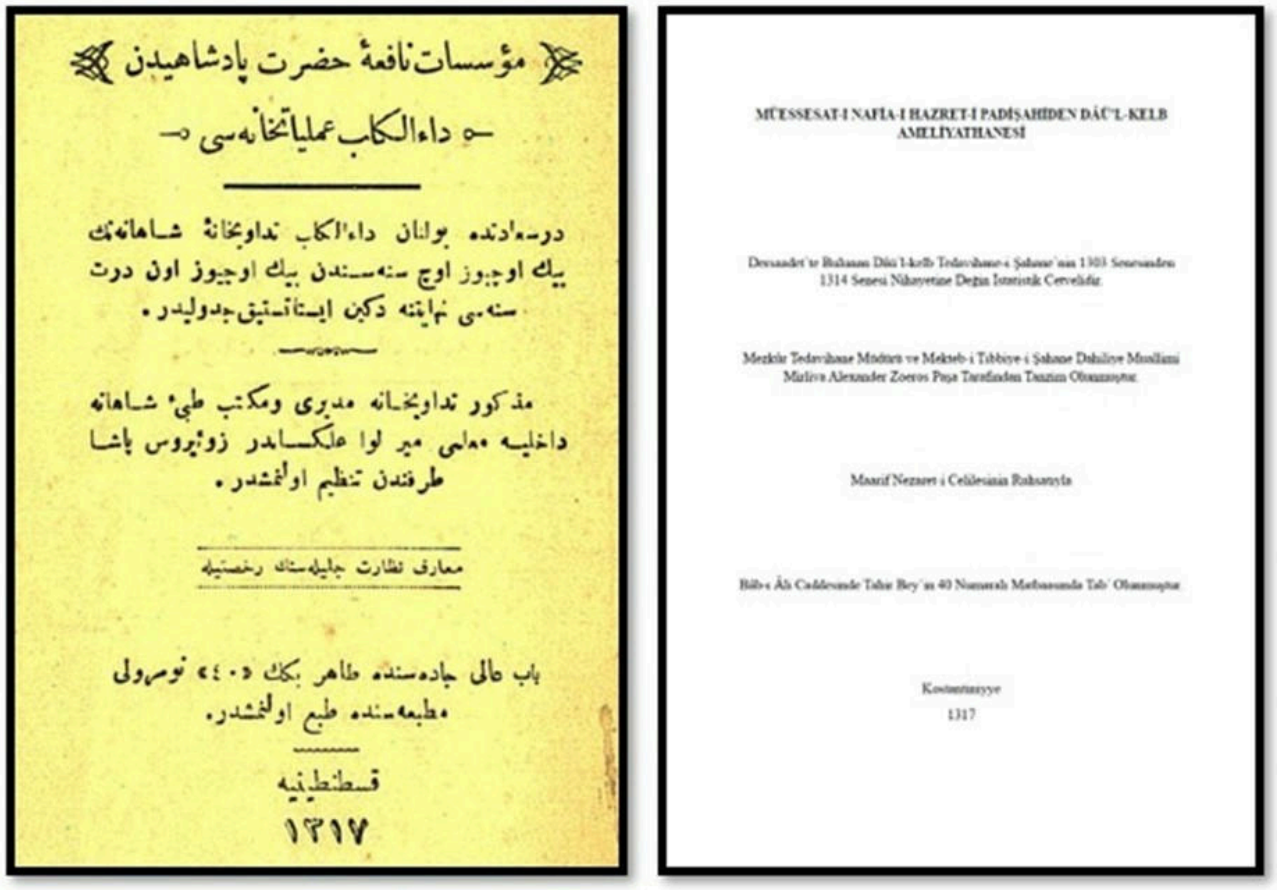
Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV. 25/1.

Ek 4. Zoeros Paşa'nın Paris Dönüşünde II. Abdülhamid'e Sunduğu Rapor, 29 Aralık 1889.

Kaynak: (BOA), Y.MTV. 75/61.

Ek 5. Pasteur'ün 70. Doğum Günü Dolayısıyla Paris'e Gönderilen Mekatib-i Tıbbiye-i Şahane Emraz-ı Hariciye Muallimi Tabib Kaymakam Mustafa Hayreddin'in Raporu, 27 Şubat 1893 vi .

مؤسسات نافعهٔ حضرت پادشاهیدن

داءالکلب عملیاتخانه‌سی

درسعادتده بولنان داءالکلب تداویخانهٔ شاهانه‌نك بیك اوچیوز اوچ سنه‌سندن بیك اوچیوز اون درت سنه‌سی نهایته دكین ایستاتستیق جدولیدر.

مذكور تداویخانه مدیری ومكتب طبی شاهانه داخلیه معلمی میر لوا علكسادر زوئیروس پاشا طرفندن تنظیم اولنمشدر.

معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله

باب عالی جاده‌سنده طاهر بكك ٤٠ نومرولی مطبعه‌سنده طبع اولنمشدر.

قسطنطنیه

١٣١٧

MÜESSESAT-I NAFİA-I HAZRET-İ PADİŞAHİDEN DÂÜ'L-KELB AMELİYATHANESİ

Dersaadet'te Bulunan Dâü'l-kelb Tedavihane-i Şahane'nin 1303 Senesinden 1314 Senesi Nihayetine Değin İstatistik Cetvelidir.

Merkûm Tedavihane Müdürü ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Dahiliye Muallimi Mülâzım Alexander Zoeros Paşa Tarafından Tanzim Olunmuştur.

Maarif Nezareti Celilesinin Ruhsatıyla

Bâb-ı Âli Caddesinde Tahir Bey'in 40 Numaralı Matbaasında Tab' Olunmuştur.

Konstantiniyye

1317

Kaynak: Alexander Zoeros, Dâülkelp Ameliyathanesi, Dersaadet: Tahir Bey'in 40 Numaralı Matbaası, 1317.

Ek 6. Görsel 16. Zoeros Paşa Tarafından Hazırlanan Dâü'l-kelb İstatistiği